

Бојана Крсмановић

ПОТЕНЦИЈАЛ ФУНКЦИЈЕ ДОМЕСТИКА СХОЛА (VIII–X ВЕК)*

*У сјоме на њрофесора
Божидара Ферјанчића*

Тема рада односи се на развој функције доместика схола — најрепрезентативнијег представника институције врховне команде Царства. У периоду 8–10. в., доместик схола прошао је четири етапе развоја, у току којих је од најзначајнијег заповедника престоничке тагме схола постао врховни заповедник војске у походу, под чијом је командном влашћу била и престоничка и провинцијска војска. После реформе институције врховне команде (друга половина 10. в.) командна власт доместика схола постепено се ограничава, не само услед поделе те функције већ и због установљења нових, чији носиоци располажу истом или сличном командном влашћу (стратопедарх, стратилат). Већ крајем 10. века доместик схола губи непосредно заповедништво над елитном тагмом схола, те његова војна власт постаје слична оној која је проистицала из тзв. ванредних овлашћења.

Теоретски, што се током византијске историје неретко потврђивало и у пракси, цар и автократор Ромеја имао је и прерогативе врховног војног заповедника;¹ но, било је уобичајено да тај сегмент дате му власти преноси — делимично или у потпуности — на своје поданике, чија су војна овлашћења, по правилу, бивала регулисана именованима на различите функције. Најрепрезентативнија од њих била је, свакако, дужност доместика схола, који је временом постао врховни заповедник византијске војске у одсуству цара. Но, пре него што изложим поједине проблеме везане за развој функције доместика схола, и шире гледано — институције врховне команде у периоду од 8–10. века, задржала бих се у уводном делу на терминолошком дефинисању војних овлашћења. Ово је

* Овај рад представља део ширег истраживања о институцији врховне команде у Византији, у периоду 8–11. века. Први део посвећен је развоју функције доместика схола, док се други, који ће бити штампан у ЗРВИ 44, односи на проблем сличности и разлика акумулативне војне власти доместика схола, тематских стратега и ванредних функција моностратега и стратега автократора.

¹ Leonis Imperatoris *Tactica*, PG 107, *Constitutio IV*, 7: διὰ τὸ στρατηγὸν ἀπάντων κύρις εἶναι τὸν βασιλέα.

утолико целисходније јер употреба одређених термина сугерише — вреднујући их — значај дужности, одакле могу произаћи (и произлазе) донекле сужене представе о могућим начинима организације — у овом случају — врховне команде Царства.

Терминолошке (не)прецизности

Коментар у публикацији под називом „Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles“ (Париз 1972), у којој је приредио критичко издање четири византијске службене ранг-листе — Тактикона Успенског (842–843), Филотејевог клиторологиона (899), Тактикона Бенешевича (934–944) и Ескоријалског тактикона (971–975) — Икономидис је започео познатим, али неопходним, објашњењем да у Византији достојанства никада нису била наследна; њих је додељивао цар и тај чин представљао је манифестацију божје воље којом је и сам владар дошао на престо.² Околност да су сва именована на почасна и стварна звања произлазила из цареве воље, определила је начин функционисања државног апарата: будући да је почивао на принципу, условно речено, *изборности функционера*, византијски државни апарат показивао је велики степен прилагодљивости. Поменута карактеристика долазила је посебно до изражаја у организацији врховне команде у Царству.

Флексибилност византијског државног апарата огледала се, између осталог, у чињеници да је постојало неколико начина да се формално регулише додела војних овлашћења. У литератури се уобичајило да се разликују две основне категорије византијских функција: тзв. званичне и незваничне.

Под званичним дужностима подразумевају се оне које се наводе у ранг-листама византијских функционера, тј. тактиконима.³ Када је реч о војним функцијама, овој групи неспорно припадају тематски стратези, као представници војне власти у провинцијама, и заповедници тагматских јединица, које су првобитно биле смештене или у престоници или у њеној близини. Сва четири сачувана тактикона из 9–10. столећа, показују да је на самом врху војне хијерархије био стратег Анатолика, иза кога је непосредно следио доместик схола, најугледнији официр тагматске војске.

Категорији тзв. незваничних функција припадају, једноставно речено, дужности које се не налазе у тактиконима. Ту групу репрезентују, пре свих, стратег автократор и моностратег.

Из више разлога вреди поставити питање да ли је поменута подела на званичне, односно незваничне дужности терминолошки оправдана, посебно због тога што се тзв. незваничним дужностима одриче вредност техничког термина, из чега даље произлази и вредновање званичних, односно незваничних функција.

² *Oikonomidès*, Listes 281–282.

³ *Oikonomidès*, Listes 333–334.

Прво, с обзиром на чињеницу да византијски тактиконии имају јасно дефинисану намену — а реч је о списку царевих званица, који ће приликом гозби заузети она места у поретку (τάξις) византијских достојанственика која одговарају значају њихових титула и функција⁴ — они не могу у потпуности илустровати организацију византијског државног апарата и начине његовог функционисања. Такође, треба имати у виду да службене ранг-листе вуку корене још из рановизантијске епохе, те их, између осталог, карактерише велики степен традиционалности; на основу њих не могу се а priori изводити закључци о стварном значају неке функције, односно њеног носиоца.⁵

Ипак, битно је разумети да је преко дужности које се наводе у сачуваним тактиконима, регулисана државна управа у основним сферама (војној, судској, финансијској); те функције можемо означити као *редовне*: и поред тога што су положаји који припадају групи тзв. званичних дужности могли у појединим временима остати упражњени, они су ипак били *предвиђени* — и као такви редовно навођени у тактиконима — а место њихових носилаца било је јасно одређено у службеној хијерархији.

Међутим, именовање једне личности за, на пример, стратега автократора или моностратега по својој суштини нити је незванично, а још мање ванинституционално: (војна) власт поменутих официра такође је потицала од цара, као и у случају свих достојанственика споменутих у тактиконима. Пошто су у питању *ванредна* овлашћења, настала, како се изразио Икономидис, „de circonstance“,⁶ ова група функционера није ни могла бити споменута у тактиконима: њихове функције нису биле предвиђене, већ су се активирале према потреби. Али, сасвим је друго питање да ли се моностратега, стратега автократору и другим именовањима из категорије ванредних, може одрећи вредност техничког термина, само због тога што се ти функционери не спомињу у ранг-листама владаревих потенцијалних званица.⁷ Чињеница је да византијски писци у многим случајевима означавају особу која има власт главнокомандујућег литерарним тер-

⁴ Детаљније о значају и значењу тактикона *Oikonomidès*, Listes 22–23, 27–29.

⁵ Према Икономидису, важност неке дужности не представља нужно критеријум на основу кога ће она добити место у службеној ранг-листи, *Oikonomidès*, Listes 287–288.

⁶ *Oikonomidès*, Listes 334; уп., такође, *Ahrweiler*, Administration 57.

⁷ Икономидис претпоставља да ванредна овлашћења попут моностратега или стратега автократора никада нису имала техничко значење или садржај; ова достојанства била су игнорисана од стране тактикона, а њихови носиоци су, по мишљењу истог аутора, већ имали место у званичној ранг-листи, захваљујући дужности коју су обављали у тренутку када су примили поменута ванредна овлашћења, *Oikonomidès*, Listes 334. Међутим, није спорно да се овлашћење моностратега или стратега автократора додељује личности која већ има своје место у званичној хијерархији (реч је, ипак, о највишим командним функцијама и тешко да ће се оне доделити особи која до тада није имала никакву функцију или почасно звање, дакле — дефинисано место у службеној хијерархији), већ да ли функција ванредног карактера представља једину дужност коју нека личност обавља у одређеном (по правилу, ограниченом) периоду. Дешавало се да се ванредно овлашћење привремено припоји дужности коју један званичник обавља, исто као што постоје примери када именовање на ванредну функцију представља једину додељену дужност. Треба, међутим, рећи да отежавајућу околност у разлучивању именовања војног карактера представљају често противречни подаци византијских писаца, који се односе на терминолошко означавање војних дужности.

минима, те се у том контексту у историјама и хроникама могу срести и стратег, моностратег, архонт, стратилат, стратопедарх итд.⁸ У многим случајевима ови термини немају техничку вредност (нпр., употреба речи стратег за означавање војсковође, а не војно-цивилног намесника теме). Исто тако, често се наилази на литерарни опис званичне функције: према Лаву Такону, на пример, Нићифор Фока био је „катархонт војски истока“ (τῶν τῆς Ἀνατολῆς στρατευμάτων κατάρχοντα) а „ту власт Ромеји називају доместик схола“ (Δομέστικον τῶν σχολῶν Ῥωμαῖοι ἀρχὴν τὴν τοιαύτην ἐπιφημίζουσιν), док је његов брат Лав именован (960) за „катархонта војски Европе“ (τῶν τῆς Εὐρώπης στρατιωτικῶν καταλόγων κατάρχοντα) — „власт коју Ромеји зову доместик запада“ (Δομέστικον δύσεως Ῥωμαῖοι τὴν τοιαύτην ἀρχὴν ὀνομάζουσι).⁹

Вредност техничког термина требало би да проистиче из одређеног и јасно дефинисаног овлашћења. Ако, дакле, постоји податак о именовању Нићифора Фоке Старог за „моностратега западних тема, Тракије и Македоније и Кефалоније, Лангобардије и Калабрије“,¹⁰ реч је о јасно дефинисаној војној власти, и тешко да је на наведеном месту термин моностратег употребљен у литерарном значењу: у питању је официр чија је војна власт не само командног него и прецизираног акумулативног карактера. У истом смислу илустративан је и податак Јована Скилице о овлашћењима протовестијарија Лава, који је од Василија II (976–1025) добио власт (ἐξουσία ἐκ βασιλέως) — „налик тиранској и без обавезе да полаже неком рачун“ (ἔδοξε ... ἰσοτύραννον εἰληφότα ἀρχὴν καὶ ἀνεύθυνον);¹¹ „власт да награђује почастима и богатим даровима оне који му приђу“ (ἐξουσίαν ἔχοντα τιμὰς τε προβιβάζειν καὶ δώροις καταπλουτίζειν τοὺς προσχωροῦντας); власт „да без колебања чини све што је допуштено цару да ради“ (πάντα ἀδιστακτῶς ποιεῖν, ὅσα ἔξεστι βασιλεῖ);¹² Јован Зонара сажео је Скиличино објашњење овлашћења протовестијарија Лава на следећи начин: поверена му је „неограничена власт“ (ἄκρατον ἐξουσίαν) и „добио је дозволу да чини све што и цареви (могло би се рећи на језику Латина — човек диктатор)“ [πάντα πράττειν ὅσα καὶ βασιλεῦσιν ἀνεῖται ἄδειαν εἰληφώς (εἶπεν ἄν τις τῆ Λατίνων φωνῇ τὸν ἄνδρα δικτάτορα)].¹³ Разуме се, у питању су овлашћења која

⁸ *Guiland*, *Recherches* I, 380–404.

⁹ *Diac.* 7, 18. Занимљив је, такође, и пример из *De Vel.* (XX 3), где је доместик схола Нићифор Фока Стари означен литерарним изразом τῶν στρατευμάτων δημαγωγός (cf. *Dagron*, *Traté* 167).

¹⁰ G. Monachos-Muralt 757. Именовање Нићифора Фоке датује се у 885. Његова титулатура је под сумњом, утолико што списак „западних тема“ није одговарајући (мада на овом месту није реч о административним окрузима, него о војним јединицама), јер у то време статус теме немају ни Лангобардије ни Калабрија. Помен стратега Лангобардије потиче тек из 911; у почетку, под Василијем Македонцем, Лангобардија је била турма Кефалоније, а касније је стављена под власт других стратега; што се Калабрије тиче, њен стратег спомиње се у *DAI* (спис редигован између 948–952) и у једном акту из 956, *Oikonomidès*, *Listes* 75–76, 351–352, 356.

¹¹ Реч ἀνεύθυνος значи *неодговоран*; но, у политичком контексту реч је о особи која није обавезна да на крају свог мандата поднесе извештај, εὐθύνη. Што се тиче употребе израза *тирански*, његово значење је више античко: *самовлаштан*, *самодржачки*, дакле, на овом месту нема негативну конотацију.

¹² *Scyl.* 320.

¹³ *Zon.* III, 542.

одговарају садржају функције стратега автократора, коју под тим именом није дан од наведених извора није споменуо. Може бити и да протовестијарије Лав формално није ни добио дотичну функцију, али је добио власт, којој се не може порећи званични карактер: додељује је цар (ἐξουσία ἐκ βασιλέως),¹⁴ а опис надлежности њеног носиоца није ништа мање одређен него у случају именовања за, на пример, доместика схола.¹⁵ При томе, не треба изгубити из вида да је постојала одређенија и званичнија форма додељивања овлашћења стратега автократора, о чему сведоче подаци из нешто ранијег периода, који се налазе у *Историји* Лава Такона: у два наврата писац говори о именовању Нићифора Фоке за стратега автократора. Први пут је то учинио цар Роман II (959–963) и Фока је том приликом (960) „изабран за стратега автократора у рату против Крићана“ (αὐτοκράτορα στρατηγὸν τῆς πρὸς τοὺς Κρήτας μάχης κεχειροτόνηκεν).¹⁶ Међутим, други пут је уз посредовање патријарха Полиеукта проглашен за стратега автократора пред синклитом и од стране синклита (ἀνειπεῖν αὐτοκράτορα στρατηγόν, и на другом месту: αὐτοκράτορα στρατηγὸν τῆς Ἀσίας τοῦτον ἀνακηρύξαντες), али се претходно „страшним заклетвама“ (ὄρκους φρικωδεστάτοις) обавезао на верност легитимним наследницима покојног Романа II, малолетним царевима Василију II и Константину VIII (963).¹⁷

Ипак, постојала је суштинска разлика између категорије званичних и незваничних функција, а она се заснивала на чињеници да су свакој званичној функцији, односно њеном носиоцу припадали одређени потчињени функционери.¹⁸ Филотеј је у клиторологиону који је саставио набројао 60 достојанстава из групе ἀξία διὰ λόγου, која су додељивана тзв. категорији званичника „с брадом“ (οἱ βαρβαῖτοι);¹⁹ они су се налазили на челу државног апарата — у престоници или провинцији — и преко њих је владар регулисао целокупну државну цивилну и војну управу.²⁰ Из тих функција је произлазила власт над јасно одређеним потчињеним функционерима, који су, такође, имали дефинисано место у службеној хијерархији (те се, сходно томе, и они наводе у тактиконима). Једноставније речено, саставни део функције једног тематског стратега, као и запо-

¹⁴ Scyl. 320.

¹⁵ Поменута ванредна овлашћења протовестијарије Лав добио је ради гушења побуне Варде Склира (976–979); међутим, 977. претрпео је пораз у сукобу са побуњеником и био је заробљен. Након тога, цар је именовао Варду Фоку за доместика схола истока који је, у том својству, „у царевом име“ делио „почасти“ и „добročинства“ онима који су му се придружили, Scyl. 324–325. Његова овлашћења била су, према томе, слична или иста као она, ванредног карактера, додељена Лаву.

¹⁶ Diac. 7. Према другим изворима, рат за Крит водио је као доместик схола, Theoph. Cont. 473–481; Sym. Mag. 758–760.

¹⁷ Diac. 34.

¹⁸ На ту разлику указују три сачувана тактикона 9–10. века (ТУ, ФК, ТБ), али не и четврти — Тактикон Ескоријала.

¹⁹ Као што је познато, у Византији су постојале две категорије званичника: „људи с брадом“ и они без браде, тј. евнуси.

²⁰ Поред достојанстава из групе ἀξία διὰ λόγου, у Византији су постојала и она из групе ἀξία διὰ βραβείων коју су, већином, представљале почасне титуле. Филотеј је издвојио и достојанстава из групе ἀξία διὰ λόγου која су била резервисана за евнухе, али су нека од њих, временом, постала приступачна и званичницима „с брадом“, *Oikonomidès, Listes* 101–103; 125–135; 282.

ведника тагматских јединица, били су дужности и чиновни нижих, њима потчињених официра. Из тактикона се, на пример, јасно види који су официри били потчињени стратегу Анатолика, Арменијака, или који представљају штаб доместика схола, односно друнгарија флоте итд.²¹

Таква јасно дефинисана и одређена хијерархијска разврстаност овлашћења која су проистицала из званичних војних функција највишег ранга (тематски стратеги и тагматски заповедници) нису, међутим, произлазила и из ванредних именована. То, разуме се, не значи да један стратег автократор или моностратег није имао своје потчињене. Они су под својим заповедништвом имали војне функционере познате из службених ранг-листа, али је њихово учешће у походу зависило од тренутних околности, потреба и могућности.²²

Цар и автократор Ромеја: интервенције у домену званичног и незваничног

Будући да су сва именована на почасна и стварна звања произлазила из царево воље, разумљиво је да је владар имао могућност да интервенише у службеној, односно званичној ранг-листи функционера (а узима се да њу оличавају сачувани тактикон²³), што је, уосталом, у неколико наврата експлицитно потврђено и од стране наративних извора.²⁴ Због тога је поредак успостављен међу византијским достојанствима био подложен променама — било тако што су нека временом изгубила или добила на значају, или тако што је владар увођењем

²¹ Филотеј је детаљно класификовао потчињене функционере који припадају највишим војним и цивилним функционерима Царства, *Oikonomidès*, Listes 109–125.

²² У време када се доместик схола афирмисао као врховни заповедник војске у походу (в. даље текст), његова командна власт протезала се и над провинцијским, тематским, а доцније и тагматским, јединицама; у том случају, једнако као и код ванредних именована, потчињени провинцијски официри доместика схола нису били дефинисани, јер је избор трупа над којима је добијао заповедништво такође зависио од тренутних околности.

²³ Од четири сачуване ранг-листе византијских достојанственика, поверење улива једино Филотејев клиторологион. Реч је о документу који је дотични Филотеј, церемонијал мајстор (артиклин) саставио да би својим збуњеним пријатељима објаснио по ком принципу функционише сложени дворски церемонијал, *Oikonomidès*, Listes 81–85. Што се тиче Тактикона Успенског, Бенешевича, а посебно Ескоријалског — велико је питање у којој мери они представљају званичне и довршене ранг-листе.

²⁴ О новој титули или функцији сазнаје се из тактикона или пак тако што она почне да се спомиње у наративним изворима; међутим, понекад византијски писци експлицирају који је цар установио нову титулу/дужност и ко је био њен први носилац, на основу чега се може закључити и шири контекст који је претходио и следио том догађају. На пример, извори спомињу оснивање достојанства василеопатора, што у преводу значи „царев отац“: ово достојанство, које је „сам смислио“ (αὐτὸς καινοουργήσας τὸ ὄνομα), Лав VI доделио је Стилијану Зауцесу (888–889), *Theoph. Cont.* 701 (*Sym. Mag.*); 357; исти податак доноси и Филотеј, који листу од 60 достојанстава из групе ἀξία διὰ λόγου започиње речима: Καὶ πρώτη μὲν καὶ μεγίστη ἡ τοῦ βασιλεοπάτορος παρὰ Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως ἐκφωνηθεῖσα ἀξία, *Oikonomidès*, Listes 101. О датовању установљења достојанства в. *V. Grumel*, *Chronologie des événements du règne de Léon VI (886–912)*, *EO* 35 (1936) 36–41. Или, Нићифор II Фока је, по доласку на власт, новостворено достојанство проедра доделио евноху Василију Лакапину, наградивши га тако за помоћ коју му је пружио приликом преузимања Царства, *Scyl.* 284.

нове функције или титуле фактички уносио измене у до његовог доба постојећем службеном хијерархијском редоследу — о чему сведоче сачувани тактикони и различити подаци које они доносе.²⁵

Ако постоји могућност да владар фактички интервенише у службеној, односно званичној ранг-листи функционера, онда се вреди замислити над питањем на које начине царева воља утиче на функционисање државног апарата у оном делу који би се само, разуме се, условно могао детерминисати као незваничан. У том смислу, додељивање војних овлашћења (а овде је о томе реч) преко категорије тзв. незваничних или ванредних функција свакако представља један од уочљивијих начина на који је владар заобилазио постојећу званичну хијерархију. Међутим, занимљивији су примери његовог, не тако очигледног, мешања у овлашћења већ именованих функционера, који се налазе на дужностима познатим из сачуваних тактикона. На пример, цар је имао могућност да привремено придода војну власт (без именованја на адекватну дужност) достојанственику чија функција уопште не припада војним. У изворима се у неколико наврата као главнокомандујући у походу спомиње логотет дрома,²⁶ функционер централне администрације, чија су се овлашћења, укратко речено, односила на руковођење поштанском службом, координирање над дипломатским активностима, као и на обавезе везане за функционисање полицијске службе.²⁷ Такође, неретко се са војном влашћу врховног заповедника спомињу и евнуси, чије функције припадају посебној категорији везаној за личну службу код владара; ти евнуси-функционери не наводе се у званичним ранг-листама јер представљају цареve личне помоћнике а не званице. Најрепрезентативнија достојанства ове групе су паракимомен — начелник цареve ложнице, и протовестијарије, коме би главна брига требало да буде шта ће, како и када цар да обуче.²⁸ У изворима се као предводници похода спомињу евнуси из царске палате, а да при томе није прецизирано да ли су уз војна овлашћења добили и одговарајуће именованје на неку од војних функција. Док из раније наведеног податка о протовестијарију Лаву знамо да је добио овлашћења карактеристична за функцију стратега авто-

²⁵ *Oikonomidès*, Listes 281–282.

²⁶ Рецимо, у време самосталне Иринеје владе (797–802), велики утицај имао је логотет дрома, Ставракије, који је предводио експедицију против Словена, настањених у области око Солуна, северне Грчке и Пелопонеза, Theoph. 456–457; cf. *N. Oikonomides*, A Note on the Campaign of Staurakios in the Peloponnese (783/4), ZRVI 38 (1999/2000) 61–66. У време малолетства Михаила III, под регенством његове мајке Теодоре (842–856), државним пословима руководио је логотет дрома Теоктист (убијен 855), који је, између осталог, предводио и једну експедицију на Крит (843), као и поход против Арабљана у Кападокији (844), *Vasiliev*, Byzance et les Arabes 194–198. Такође, логотет дрома из времена Нићифора Фоке, куропалат Лав Фока, учествовао је, као заповедник једног дела војске, у походу против Тарса, 965 (Scyl. 269).

²⁷ Сликовито објашњење функције логотета дрома дао је Јован Зонара: Нићифор II Фока је Јовану Цимискију ускратио војну власт и дао му цивилну, одредивши га за логотета дрома (τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς παύσας αὐτὸν εἰς πολιτικὴν μετατίθησι, λογοθέτην τοῦ δρόμου προχειρισάμενος), Zon. 516. Детаљније о овлашћењима логотета дрома *D. A. Miller*, The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period, Byz. 36/2 (1966) 438–470; *R. Guillard*, Les logothètes. Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin, REB 29 (1971) 31–70; *Oikonomidès*, Listes 311–312.

²⁸ О функцијама евнуха из палате в. детаљније *Guillard*, Recherches I, 198–241; *Oikonomidès*, Listes 305–307.

кратора (мада, подсећам, ни у том случају нисмо сасвим сигурни да ли је уследило званично именовање или је само реч о додели овлашћења), у другим примерима војних активности достојанственика поменуте категорије не располажемо ни индицијама о евентуалној пратећој функцији. Тако се паракимомен Василије Лакапин појављује у самосталној улози главнокомадујућег у походу против Саиф ад-Даула (958), а извор га означава једноставно као патрикија и паракимомена;²⁹ касније, под Јованом I Цимискијем (969–976), учествоваће у походу на Велики Преслав 971, као предводник једног дела војске, а извори ће га опет препознавати по тадашњој титули проедра и функцији паракимомена.³⁰ Разуме се, може бити да извор прећуткује функцију преко које је у оваквим и сличним случајевима дата војна власт, али шта ако такве функције нема, већ је само од владара придодата привремена војна власт?

Неподударност власти и функције

Иако сумарно размотрени, наведени примери показују да треба разликовати доделу (војних) овлашћења, тј. власти (ἀρχή, ἐξουσία), од именовања на одређену (и адекватну војну) функцију, званичног или незваничног карактера. Византијска пракса показује у том домену велики степен флексибилности, која, како је речено, проистиче из чињенице да додељивање овлашћења, почасних достојанстава и функција зависи од владареве воље. Отуда војна власт у бројним случајевима није нужно проистичала из војне функције, иако би се таква подударност могла сматрати уобичајенијом праксом.

Када је у питању врховна војна команда, могу се разлучити бар три начина која су примењивана у њеном организовању:

- 1) додела војне власти преко категорије тзв. званичних војних функција;
- 2) додела ванредних војних овлашћења (именовање за стратега автократора или моностратега);
- 3) придавање и војне власти званичнику чија (званична) функција не припада категорији војних.

Такође, у оквиру наведених могућности византијска пракса показује додатну разноврсност, која је била условљена развојем одређених функција, променама у војној организацији, као и тумачењем овлашћења која проистичу из појединих војних дужности. Поменута разноврсност у начинима организације врховне војне команде суштински је проистичала из њене основне карактеристике, а то је акумулативна војна власт. Једноставно речено, без акумулативне војне власти нема ни говора о врховној војној команди. То је основни критеријум на основу којег се једној функцији или овлашћењу приписивао командни

²⁹ Теофанов Настављач једноставно саопштава да је Константин VII послао патрикија и паракимомена Василија „са експедицијом, великом војском и мноштвом наоружања“, Theoph. Cont. 461.

³⁰ Diac. 132; Scyl. 296.

карактер, или прецизније — степен командне власти. Акумулативна војна власт испољавала се на више начина, о чему постоје врло илустративни подаци у изворима. Иако ће неки примери бити разматрани даље у тексту (пре свега они који се односе на доместика схола), овом приликом бих се укратко осврнула на оне који показују шта се подразумева под изразом *αкумуλατιβνα војна власт* и који проблеми из њих проистичу.

Акумулативна војна власт могла је бити заснована на командовању различитим родовима војске, те је у том смислу илустративно објашњење које Јован Зонара даје за функцију моностратега: *πάντων τῶν ἰπλικῶν καὶ πεζῶν στρατευμάτων στρατηγὸν μονώτατον*.³¹ Или, могла је подразумевати командну власт над војскама које су потицале из различитих области или тема. Већ је спомену-та титулатура Нићифора Фоке Старог, „моностратега западних тема, Тракије и Македоније и Кефалоније, Лангобардије и Калабрије“, чија је војна власт регулисана ванредном функцијом моностратега. Много су, међутим, занимљивији примери акумулативне власти једног тематског стратега, који говоре о привременом проширењу његових командних овлашћења на војске из других тема, при чему је његова проширена војна власт, формално гледано, и даље почивала на функцији стратега сасвим одређене (једне) теме. Ти примери су разноврсни, али због честе непрецизности извора, изазивају и много недоумица.³² Обједињавање команде над тагматском и тематском војском, такође представља вид акумулативне војне власти (карактеристика која се, како ће се видети даље из текста, приписује доместику схола). Критска експедиција коју је 960/961. предводио Нићифор Фока, у својству стратега автократора или пак доместика схола,³³ показала је да се под његовом командом налази пешадија и коњица, тематска и тагматска војска са својим заповедницима, али и флота.

Потенцијал функције: пример доместика схола

Тумачење колико функције (било званичне било незваничне) толико и власти која из ње проистиче представљало је последицу владарева одлуке и ње-

³¹ Zon. III, 235.

³² О акумулативној власти тематског стратега биће више речи у ЗРВИ 44, али илустрације ради навела бих случај именована Стефана Максентија који је у време Василија I именован за „стратега војски у Лангобардији“ и послат у јужну Италију „са Трачанима и Македонцима, одабраним Харсијанитима и Кападоцијанима“ (Theoph. Cont. 312; Scyl. 160; cf. *Falkenhausen*, *Untersuchungen* 74–75). На први поглед помислило би се да је Максентије постављен за стратега Лангобардије и да су му притом додате помоћне јединице из других тема; међутим, у време о којем је реч (882/3–885) није постојала тема Лангобардија, те је на овом месту реч о накнадној интерпретацији његове функције (в. *Oikonomidès*, *Listes* 75–76; 351–352), која је, такође, на свој начин индикативна за проблем акумулативне командне власти тематског стратега.

³³ Према једним изворима, Нићифор Фока предводио је критску експедицију у својству доместика схола (Theoph. Cont. 473–481; Sym. Mag. 758–760), док је према Лаву Ђакону био стратег автократор у рату против Крићана (Diac. 7). Према *Dagron*, *Traté* 153 и *Cheyne*, *Phocas* 313, Нићифор Фока предводио је критску експедицију у својству доместика схола запада, а привремено је брату Лаву оставио положај доместика истока.

гових интервенција у начину на који ће бити регулисано функционисање државног апарата. У немалом броју случајева може се констатовати да његовом вољом тзв. званичне функције — из којих, за разлику од ванредних, тј. незваничних, ипак произлазе традиционално дефинисана овлашћења — прерастају свој основни садржај. Могло би се рећи да свака од функција, наведених у византијским тактиконима, има одређени потенцијал, који у потпуности може бити остварен уколико се владар за то побрине, тако што ће неком званичнику доделити више власти него што би било уобичајено за дужност на којој се налази.

Процес развоја неке функције може се тумачити променом њеног примарног, односно првобитног садржаја: укидање или ограничавање овлашћења која су из ње проистацала имало је за последицу да поједине дужности временом прерасту у почасна звања (што је, у неку руку, била судбина ако не свих а оно већине византијских функција); с друге стране, измена или проширивање овлашћења постепено је водило слабљењу, односно јачању неке дужности у погледу власти коју доноси. На који начин се испуњава потенцијал неке функције сасвим добро илуструје пример доместика схола.

Како је доместик схола временом постао најрепрезентативнија (званична) дужност византијске војне хијерархије, преко развоја те функције може се у добром делу пратити и историја институције врховне команде у Царству.³⁴ У периоду од два столећа, колико је протекло од првог помена доместика схола као независног официра (767/8) до реформе врховне војне команде, окончане под Јованом I Цимискијем, која је свој одраз нашла у Тактикону Ескоријала (971–975), могу се издвојити четири важније етапе у развоју функције доместика схола.

I. Период превласти тематских стратега

Условно речено, прва етапа у развоју функције доместика схола може се пратити од владе Константина V (741–775) до доласка на власт аморијске династије (820).

Гледано са становишта организације врховне команде у Царству, тај период одликује превласт тематских стратега, а пре свега, стратега Анатолика, чија је престижност почивала на чињеници да се налазио на челу теме која је представљала значајну војну базу великог потенцијала.³⁵ У својој најранијој историји, стратеги ове теме нису предводили само походе на источној граници, већ су се мешали и у династичке сукобе у Царству, користећи трупе које су имали под сво-

³⁴ О пореклу функције и њеној генези в. *J. B. Bury*, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, London 1911, 49–57; *Guiland*, *Institutions I*, 426–468; *Ahrweiler*, *Administration* 55–58; *Oikonomidès*, *Listes* 329–330; *Kühn*, *Armee* 73–92.

³⁵ Стратег Анатолика посведочен је први пут 669. године; *De Them.* 60–63; 114–117 (*Pertusi*); уп. *Oikonomidès*, *Listes* 348. Према *De Cer.* I, 696, у време Лава VI (886–912), стратеги Анатолика, Арменијака и Тракесијанаца били су најбоље плаћени међу својим колегама (плата им је износила 40 фунти злата). О значају стратега Анатолика за одбрану византијске источне границе *Dagron*, *Traité* 241; за преглед историје теме в. *Влусиду*, *Μικρά Ασία* 69–111. О подацима везаним за бројчану вредност тематских војски в. нап. 40.

јом командом и за стицање царске власти.³⁶ Међутим, друштвени утицај стратега Анатолика није био једнак у свим временима. Иако је његов ранг у византијској службеној хијерархији, бар судећи по сачуваним тактиконима 9–10. века, био непроменљив,³⁷ треба ипак рећи да се његов значај као војног заповедника мењао, те да је предност која му је у званичним ранг-листама давана над представницима војне хијерархије више била израз поштовања традиције него реалног стања ствари. Могуће је да је као тематски намесник стратег Анатолика задржао првенство у односу на остале своје колеге, али извори су јасно показали да је временом изгубио првобитну предност коју је имао у односу на доместика схола. Формални показатељ новог поретка успостављеног између те две дужности различитог карактера — једна је, наиме, војно-намесничка а друга командна — биће везан за редослед ступњева који ће се пролазити приликом хијерархијског уздицања, док ће се суштински односити на природу командне власти поменутих официра.

Први податак о доместику схола — као високом и независном официру византијске војске — потиче из 767/8, из времена владе Константина V (741–775), цара иконоборца, представника династије чији је родоначелник доспео до престола са положаја стратега Анатолика. Све до доласка Аморијаца на власт (820) подаци о активностима доместикâ схола показују да је реч о утицајним и угледним личностима, блиским владару и двору, чија се имена везују више за унутрашње сукобе, верске и династичке,³⁸ него за ратне походе, у којима доминантну улогу имају тематски стратези. Тако је, на пример, Константин V, на вест о арабљанској опсади тврђаве Сике (770), наредио стратезима Анатолика, Вукеларија и Арменијака, да им се супротставе;³⁹ његов син Лав IV (775–780) мобилисао је 778. војску од 100 000 људи, под командом стратега Тракесијанаца, Анатолика, Вукеларија,

³⁶ Према *Влициду*, Μικρά Ἀσία 69, 71–76, у периоду тзв. прве фазе у историји теме Анатолика, која почиње 669. годином (спомен првог стратега) а окончава се доласком на престо Михаила II Аморијаца (820–829), тројица стратега Анатолика успела су да се домогну царске круне, Леонтије (695–698), захваљујући дворској завери, док су се Лав III (717–741) и Лав V Јерменин (813–820), директно послужили анатолским трупама које су имали под својом командом. Међутим, за разлику од последње двојице, Леонтије је непосредно пре доласка на власт постављен за стратега теме Хеладе, пошто је претходно провео три године у затвору (Theoph. 368).

³⁷ У све четири споменуте ранг-листе стратег Анатолика задржао је првенство не само у поретку тематских намесника већ и у односу на носиоце војно-командних функција. То је посебно интересантно у случају ТЕ, где је стратегу Анатолика дата предност у односу на пет највиших командних функција (доместик истока и запада, стратопедарх истока и запада, и стратилат) и седморице функционера у рангу дуке/катепана, *Oikonomidēs*, *Listes* 263. Традиционална предност стратега Анатолика није почивала само на војном потенцијалу који је имала ова тема, већ и на чињеници да су њене границе обухватале централни део Мале Азије, територију која је била од виталног интереса за Царство.

³⁸ У време Константина V положај доместика схола припао је патрикију Антонију, који се спомиње као царев присталица у борби против иконофила (Theoph. 442). Непосредно пред свргавање и ослепљење Константина VI (780–797) био је активан патрикије и доместик схола Варданије, коме је, уз комеса Опскија, поверено хапшење Платона, игумана манастира Сакудиона (*ibid.* 470–471). У време Ирине (797–802) спомиње се као патрикије и доместик схола Никита, који је подржао евнуха Аетија у сукобу са логотетом дрома, Ставракијем, а касније се придружио присталицама будућег цара Нићифора I (*ibid.* 474, 476). Уп. *Guilland*, *Recherches* I, 435–436; за допуну просопографске листе в. *Kühn*, *Armee* 74.

³⁹ Theoph. 445.

Арменијака и Опсикија, и послао је против Германикеје у Сирији.⁴⁰ Извор није прецизирао ко је у наведеним походима имао улогу главнокомандујућег, те остаје отворено питање да ли је у овим и сличним случајевима предност давана неком од тематских стратега — можда оном који је први наведен?⁴¹ Таква интерпретација омогућила би да се јасније дефинише командна власт тематских стратега, која је потенцијално имала привремени акумулативни карактер.

О учешћу доместика схола у ратним походима сведочи податак из времена владе Константина VI (780–797) и Ирине: према Теофану, царица је, 781/2, послала Антонија, „доместика схола са тагмама“ (τὸν δομέστικον σὺν τοῖς τάγμασιν) на Вани, али се његова улога у поменутиим операцијама на истоку, које су биле ширег обима, сводила, изгледа, на садејствовање са тематским стратегијама (Тракесијанаца и Вукеларија) и другим војним заповедницима (међу којима се спомињу логотет дрома Ставракије и магистар Петар).⁴²

Међутим, треба скренути пажњу да Теофан на овом месту наводи доместика схола као заповедника „тагми“, а не, како би се очекивало, тагме τῶν σχολῶν. У нешто познијем времену, употреба множине била би разумљива, утолико што би се дала објаснити чињеницом да се командна власт доместика схола, као најугледнијег престоничког официра, протезала по потреби и на преостале три престоничке тагме. Оне су у изворима означаване изразом τὰ βασιλικὰ τάγματα или τὰ τέσσαρα βασιλικὰ τάγματα.⁴³ Њихови заповедници били су доместик екскубита, друнгарије вигле (или τοῦ ἀριθμοῦ) и доместик хиканата. Доместик екскубита се под тим именом појављује 765, дакле пре похода који је предводио доместик схола Антоније; међутим, помени двојице осталих потичу из времена после 781/782: друнгарије вигле (или τοῦ ἀριθμοῦ) из 791, а доместик хиканата повезан је са тагмом коју је 809. основао Нићифор I (802–811).⁴⁴ Уколико Теофан (хроничар који је живео у другој половини 8. и почетком 9. века⁴⁵) није антиципирао ситуацију уобичајену за његово доба (да је доместик схола могао под својим заповедништвом имати четири царске тагме), онда би употреба множине у његовој *Хроници* указала на закључак да је Антоније у походу из 781/782. имао команду над тагмом схола и тагмом екскубита; одатле би даље следило да је командна власт доместика схола према

⁴⁰ Theoph. 451. Наведени број војника је, свакако, претеран. Према *W. Treadgold, Byzantine States Finances in the Eighth and Ninth Centuries*, New York 1982, 107, око 842. године тема Анатолика располагала је са 15 000 војника, Тракесијанаца — 10 000, Вукеларија — 8 000, Арменијака — 9 000, а Опсикија — 6 000, што укупно износи 48 000 војника; cf. *Cheyne*, *Effectifs* 321.

⁴¹ *R. J. Lilie, Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber. Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. und 8. Jhd.*, München 1976, 167, претпоставља да је 778. врховно заповедништво припало Михаилу Лаханодракону, тадашњем стратегу Тракесијанаца; уп. *Влусиду*, *Μικρά Ασία* 207 и н. 46.

⁴² Theoph. 456.

⁴³ Theoph. Cont. 15, 181; Scyl. 76.

⁴⁴ Иначе, сви престонички тагматски заповедници имали су своје подређене официре, који се спомињу у сачуваним тактиконима, детаљније *Oikonomides*, *Listes* 330–332.

⁴⁵ Постоји мишљење да је Теофан приредио а не написао хронику која му се приписује, *S. Mango, Who wrote the Chronicle of Theophanes?*, *ZRVI* 18 (1978) 9–17.

потреби проширивана и на друге две престоничке јединице, које су основане у међувремену.⁴⁶ Утолико би била разумљивија велика разлика у рангу који је доместик схола заузимао у званичној службеној хијерархији у односу на своје колеге — заповеднике преостале три престоничке тагме: док је заповедник схола уступао једино пред стратегом Анатолика, доместик екскубита, друнгарије вигле (или τοῦ ἀριθμοῦ) и доместик хиканата имали су много ниже место и навођени су у тактиконима тек након тематских стратега,⁴⁷ изузетак међу њима представљао је доместик екскубита, који је заузимао нешто виши положај од својих колега.⁴⁸

Доминацију војне власти тематских стратега на својеврстан начин илуструје податак из времена Иринине владе (797–802), који се односи на покушај евнуха Аетија (801/802) да успостави контролу у држави, тако што је свог брата поставио за „моностратега у Тракији и Македонији“, док је за себе задржао ис-

⁴⁶ Доместик схола имао је под собом првобитно једну тагму τῶν σχολῶν. Теофанов Настављач споменуће τὰ τέσσαρα βασιλικὰ τάγματα, које су, уз тематске трупе, 863. биле под командом Петроне (Theoph. Cont. 181), али у наведеном случају, реч је била о четири цариградске тагме: τῶν σχολῶν, τῶν ἐξκουβίτων, τοῦ ἀριθμοῦ и τῶν ἱκανάτων. Од времена Романа II, после деобе функције доместика схола, образоване су и две тагме схола — истока и запада (в. даље текст).

⁴⁷ *Oikonomidès*, Listes 49₂₁, 51_{4,15,53}₂ (ТУ); 101₁₈; 103_{1, 6}; 139_{6, 25, 31} (ФК); 247₁₆, 249_{12, 20} (ТБ). Исто је и у ТЕ, с том разликом што се појављују два доместика екскубита — истока и запада, који заузимају традиционално место (265_{16–17}), а затим следе друнгарије вигле и доместик хиканата, 269₂₉, 271₁. ТЕ спомиње још једног доместика екскубита (271₁₈) на необичном и не посебно угледном месту, због чега је Иконоmidис претпоставио да није реч о механичком преносењу података из неке старије ранг-листе, већ да је положај доместика екскубита издељен на три, од којих је последњи био везан за Цариград (270 et n. 27). Међутим, док су у ТЕ регистрована два топотирита схола — истока и запада (273_{6–7}), за тагму екскубита био је изгледа везан само један (273₂₃), као што је случај и са свим осталим топотиритима тагми. Иначе, реформа престоничких тагматских јединица није се сводила само на тагму схола и екскубита, како би се то могло закључити из ТЕ: из Цимискијевог доба сачувани су печати Лава Саракинопула, протоспатарија и доместика хиканата запада, које издавач датира у 971. годину (*Йорданов*, Преслав п⁰168–174). Поред тога, у изворима се спомиње и доместик екскубита Хеладе, активан у време Василија II (Советы и рассказы Кекамена. Сочинение византийского полководца XI века, изд., прев., ком. Г. Г. *Литаврин*, Москва 1972, 280; уп. *Ahrweiler*, Administration 29, 31), за кога се претпоставља да је, у ствари, био доместик екскубита запада чија је тагма била стационирана у Хелади (Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art 1, Washington, D. C. 1991, p. 1).

⁴⁸ Поредак успостављен између заповедника престоничких тагми проистакао је из броја војника који су им стављени на располагање; подаци из 10. века показују да је доместик схола командовао тагмом чији се број војника кретао, по прорачунима, између 1 500 и 4 000 људи; иза тагме схола долазила је тагма екскубита која се 949. године састојала од 700 војника; много мање војника имала је тагма хиканата — 456, док о бројчаној вредности тагме τοῦ ἀριθμοῦ нема података, детаљније *Cheyret*, Effectifs 322. Доместик екскубита је само у ТУ долазио након свих тематских стратега, и тада се налазио на једном месту иза цариградског епарха (*Oikonomidès*, Listes, 49₂₁); од ФК па до ТЕ навођен је на једном месту испред епарха града; у ФК он је следио одмах иза 12 тема које Филотеј убраја у источне (Анатолика, Арменијака, Тракесијанаца, Опсикија, Вукеларија, Кападокије, Харсијанона, Колонеје, Пафлагоније, Тракије, Македоније и Халдије), а испред оних које припадају западу (списак започиње темама Пелопонез и Никопол), *Oikonomidès*, Listes 103–105. У ТБ његов ранг је промењен утолико што је у међувремену основано још неколико тема на истоку. Те измене су још више дошле до изражаја у ТЕ, али, како је речено, двојицу доместика екскубита (источног и западног) традиционално прати епарх града.

точне теме — Анатолика и Опсикаја.⁴⁹ Није познато да ли је евнух Аетије покушао и да институционализује своју контролу над поменутиим темама (од који се анатолска издвајала војном снагом, а избор теме Опсикаја вероватно је био последица њене географске близине престоници), али, уколико и јесте, то није могао учинити преко функције доместика схола, јер су, према Филотеју, функције доместика (уз епарха и квестора) биле недоступне евнусима.⁵⁰ Интересанто је, такође, да је акумулативна војна власт његовог брата над двома најважнијим европским темама дефинисана термином моностратег, једнако као у случају Вардана Турчина, који је, по једном извору, на почетку владе Нићифора I постављен за „моностратега ... пет источних тема“ (μονοστράτηγον ... τῶν πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολήν).⁵¹

Вести из Теофанове хронике које се односе на византијско-бугарски сукоб из 811. показују да су се под царевом командом сабрале трупе из Тракије али и источних тема, предвођене тадашњом војном елитом, тематским стратезима, међу којима је експлицитно наведен стратег Анатолика, као и заповедницима престоничких тагми, међу којима је био и доместик схола.⁵² Индикативне су и активности патрикија Стефана, тадашњег доместика схола,⁵³ који је после катастрофе из 811. покушао да устоличи Ставракија, сина погинулог цара Нићифора I, и који је потом подржао проглашење Михаила I Рангабеа (811–813). Ради прецизирања командне власти доместика схола битно је рећи да је, према Теофану, Стефан у ту сврху окупио на Хиподрому „тагматске јединице са њиховим архонтима“ (τῶν ταγμάτων στρατεύματα συνήγαγεν ... μετὰ τῶν οἰκείων ἀρχόντων).⁵⁴ Наведени подаци без сумње приказују овог функционера као најутицајнијег официра престоничке војске. Али, за афирмацију доместика схола као највишег официра византијске војске било је потребно да се он удаљи од двора и престонице и упути у провинцију, на исток, јер је једино тамо, у борбама са Арабљанима, као официр са највишом командном влашћу могао да потисне провинцијске стратеге и преузме вођство у војној хијерархији стављајући и њих и тематске трупе под своје заповедништво.

⁴⁹ Theoph. 475. Наведени податак је занимљив зато што указује да је потреба за деобом војне команде постојала много пре него што ће се то формално озваничити у време Романа II.

⁵⁰ *Oikonomidēs*, Listes 1359–10: Ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι, ὅσαι καὶ τοῖς βαρβάτοις, προσγίνονται, πλὴν τῆς τοῦ ἐπάρχου καὶ κυαίστωρος καὶ δομestikῶν ἀξίας. Када је у питању доместик схола, ово правило биће поуздано нарушено од времена Константина VIII.

⁵¹ Theoph. Cont. 6. Према већини извора, међутим, Вардан Турчин био је 803. патрикије и стратег Анатолика: Theoph. 479; Georg. Monach. II, 772; G. Monachos-Muralt 673; Genes. 6.

⁵² Theoph. 491. Да је у питању била не само војна елита већ и државна, показује списак погинулих, међу којима су били бројни патрикији, епарх Цариграда (наведен као епарх патрикије), стратег Анатолика, бројни протоспатарији и спатарији, архонти тагми, доместик ексукуита, друнгарије вилге, стратег Тракије и многи „тематски архонти“ са својим трупама.

⁵³ Постоје подаци о извесном доместик Петру, који је у том својству учествовао у сукобу из 811, али се наводно спасао и живео као монах наредне 42 године, *Guilland*, *Recherches I*, 436; *The Chronicle of Theophanes Confessor*, transl. and comm. *C. Mango, R. Scott*, Oxford 1997, 658 n. 4.

⁵⁴ Theoph. 492–493.

II. Од престоничког до провинцијског официра

Доминацију тематских војски и њихових заповедника потврдило је уздицање намесника анатоолске теме, Лава Јерменина, који је искористио своје трупе ради преузимања власти у држави. Владавина Лава V (813–820) представља последњу етапу тзв. „херојске епохе“ у историји теме Анатолика.⁵⁵ Након његовог убиства, 820, на власт су дошли Аморијци, чија су три представника својом политиком отворила пут афирмацији доместика схола. Две уочљивије карактеристике прате установу врховне команде у доба Аморијаца: с једне стране, у питању је сужавање надлежности провинцијских стратега, а са друге — инсистирање на централизацији врховне команде.

Већ током 8. века развој тематског система кренуо је у правцу територијалне реорганизације првобитних, тзв. Ираклијевих тема, и тај се процес наставио и у 9. столећу.⁵⁶ Тако је до прве деобе теме Анатолика дошло још у време Лава III (717–741), када је њен западни део издвојен у посебну — Тракесијску — тематску јединицу.⁵⁷ Деоба великих и старих тема посебно је узела маха под Михаилом II Аморијцем (820–829). Установљено је да је већина нових малоазијских тема настала после гушења устанка Томе Словена (821–823).⁵⁸ У доба Михаилове владе датује се оснивање тема Кападокије (чије су области делом припадали теми Анатолика а делом округу Арменијака),⁵⁹ Оптимата (која је раније потпадала под границе теме Опсикија),⁶⁰ Халдије (од делова Арменијака)⁶¹ и Пафлагоније⁶² (образована од области Арменијака и Вукеларија).

Стварање мањих тематских јединица, свакако, треба посматрати у ширем контексту генезе тематског система, али тај процес био је, извесно, изазван и потребом да се представници централне власти еманципују од провинцијских намесника; смањење територијалног обима тзв. Ираклијевих тема морало је утицати на умањење и ограничавање власти провинцијских стратега,⁶³ пре свега у војном домену утолико што је на тај начин смањиван и регрутни потенцијал матичних тема.

⁵⁵ *Влисиду*, Μικρά Ασία 71.

⁵⁶ У првом таласу деоба је захватила Ираклијеве теме, а касније су се и ти, у посебне јединице издвајани делови, делили на мање; на пример, Константин V образовао је тему Вукеларија, издвајањем источних области из теме Опсикија, да би под Михаилом Аморијцем од области Арменијака и Вукеларија био образован округ Пафлагонија, *Т. Лунгис*, Μικρά Ασία 276 и н. 7.

⁵⁷ Стратег Тракесијске теме посведочен је први пут 741, *De Them. 124–126 (Pertusi)*; *Oikonomides*, *Listes* 48 n. 24; 348; детаљније в. *Влисиду*, Μικρά Ασία 201–234.

⁵⁸ О устанку Томе Словена и његовим последицама в. *Lemerle*, *Thomas le Slave* 255–297.

⁵⁹ Стратег ове теме посведочен је први пут 830, али се сматра да је њено оснивање пало у време после гушења побуне Томе Словена, дакле после 823, *Oikonomides*, *Listes* 348; детаљније о проблему организовања кападокијске теме в. *Сџ. Ламбакис*, Μικρά Ασία 259–274.

⁶⁰ О теми Оптимата, чије се оснивање такође датује у време после 823, в. *Т. Лунгис*, Μικρά Ασία 235–244.

⁶¹ *А. Савидис*, Μικρά Ασία 287–297.

⁶² *Т. Лунгис*, Μικρά Ασία 275–285.

⁶³ Оснивањем теме Тракесион, Лав III обезбедио је да у релативној близини престонице има на располагању трупе, лојалније и поузданије од оних које су стационаране у теми Опсикија, *Влисиду*, Μικρά Ασία 205. Исто тако, подела Опсикија и стварање теме Вукеларија (први спомен

Док је Михаило II Аморијац своју пажњу усмерио на сузбијање отпора у теми Анатолика⁶⁴ и ка административној реорганизацији малоазијских округа, за владе његовог сина и наследника Теофила (829–842) учињени су, по свој прилици, први значајнији кораци у погледу реорганизације врховне војне команде, чија је позадина била везана не само за већ споменуте промене у тематској него и за оне које припадају домену врховне војне организације.

Владу цара Теофила обележио је покушај Византије да побољша своје позиције у односу према Арабљанима. Губитак Крита, потискивање са Сицилије,⁶⁵ као и интензивирање сукоба на источној граници приморале су Теофила да предузме конкретне мере у циљу војног ојачавања границе. Њему се приписује стварање клисура на истоку (Харсијанон и Селевкија),⁶⁶ као и реорганизација пограничног појаса према Понту.⁶⁷ Такође, приметно је да за његове владе долази до централизације врховне војне команде. Како показују извори, Теофил се више ослањао на командни него на војно-намеснички (провинцијски) официрски кадар, што је имало последица и по положај доместика схола.

Значајно је рећи да из периода његове владе потичу и први формални показатељи на основу којих се може закључити да је дошло до промене у рангу између стратега Анатолика и доместика схола. У том смислу индикативна је, пре свега, каријера чувеног Манојла Јерменина:⁶⁸ познато је да је он постављен

766), до које је дошло под Константином V, тумачи се политичким разлозима, тј. као последица грађанског рата који је овај цар водио са својим шураком Артаваздом, *Осџрогорски*, *Историја* 166; детаљније *T. Luncis*, *Μικρά Ασία* 163–200 (тема Опсиклија); 245–257 (тема Вукеларија).

⁶⁴ Извори показују да је постојало неповерење између Михаила Аморијца и војске теме Анатолика, *Theoph. Cont.* 52; *Genes.* 23: ὁ μὲν Μιχαὴλ παρὰ παντὸς τοῦ τῶν Ἀνατολικῶν στρατεύματος ἐτύχωνεν στῆνῆς. Неповерење је, свакако, било оправдано, с обзиром на то да се Михаило на самом почетку владе суочио са устанком Томе Словена (821–823), који је подршку нашао пре свега у теми Анатолика (према *Theoph. Cont.* 52, Тома је био заповедник федерата и налазио се у теми Анатолика), а онда и у другим малоазијским покрајинама, тако да је цар задржао контролу једино над темама Арменијака и Опсиклија, детаљније *Lemerle*, *Thomas le Slave* 291–297.

⁶⁵ У време Михаила II Аморијца, Византија је изгубила Крит (826–827), а од 826. Сицилија је постала мета Арабљана из северне Африке. Освајање Сицилије било је постепено: 831. пао је Палермо, 878. Сиракуза — административни центар Сицилије, и коначно, падом Таормине 902. освајање је било завршено, *Hélène Ahrweiler*, *Byzance et la mer. La marine de guerre la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe–XVe siècles*, Paris 1966, 39–40, 93 sq.

⁶⁶ *Ферлуга*, *Ниже јединице* 79–80; *Μικρά Ασία (Сџ. Ламбакис)* 299–300, прерастање Харсијанона из турме Арменијака у клисуру датује у период између 830–845. годину. Теофилу се приписује и стварање клисуре Кападокија (*Осџрогорски*, *Историја* 210 и н. 1; уп. *Ферлуга*, *Ниже јединице* 77, 82–83; *idem*, *Clisure* 13), али напред је речено да се стратег ове теме спомиње већ 830. Стратег Кападокије није наведен у ТУ, али Иконоmidис сматра да је реч о омашици, *Oikonomidès*, *Listes* 48 n. 24. Теофанов Настављач експлицитно спомиње стратега Кападокије на самом почетку владе Теофила, 830, исто као и 863, у време Михаила III, *Theoph. Cont.* 120, 181.

⁶⁷ Реч је о оснивању теме Херсон (око 833), *Oikonomidès*, *Listes* 353.

⁶⁸ Реч је о византијском војсковођи који, како се изразио Грегоар, представља полулегендарну и полуисторијску личност. Недоумице које се односе на каријеру и живот поменутог Манојла последице су постојања две традиције које се на њега односе: по једној, Манојло је умро пет дана после битке код Дазимона 838, а по другој, коју представљају Јосиф Генесије и Теофанов Настављач, он је био активан и у време Михаила III. Грегоар је посветио две студије овом проблему, и показао да је друга верзија о Манојловом животу настала у 10. веку, те да су је саставили монаси

за протостратора у време Михаила I Рангабеа (811–813),⁶⁹ као и да је на самом почетку царевања његовог наследника, Лава V Јерменина, уздигнут у ранг патрикија и положај стратега Арменијака;⁷⁰ у току владе истог цара, Манојло је доспео и до положаја стратега Анатолика;⁷¹ највероватније је под Михаилом II Аморијцем био осумњичен, због чега је побегао Арабљанима, али га је Теофил вратио и уздигао у ранг магистра, поставивши га убрзо за доместика схола,⁷² те је у том својству пратио цара у походима. Битно је рећи да је контекст у којем је дошло до овог Манојловог именовања био последица његовог сукоба са царем (Теофилом или његовим оцем?), који је окончан измирењем,⁷³ након чега је уследило награђивање, дакле унапређење у виши хијерархијски ранг, који је формално регулисан почасном титулом магистра. Сматра се да се Манојло, који је пребегао Арабљанима, вратио у Византију почетком Теофилове владе, из чега би следило да је положај доместика схола обављао све до смрти 838. године (после пораза царске војске код Дазимона).

Податке наративних извора који указују на потискивање стратега Анатолика са првог места у војној хијерархији у извесној мери поткрепљује и сфрагистичка грађа. Шене је скренуо пажњу на печате извесних Аетија и Андрије,⁷⁴ који би се, можда, могли идентификовати са истоименим личностима познатим из византијских хроника. Печати који се приписују Аетију показују да је он као царски протоспатарије обављао дужност стратега Анатолика (печат је датован у крај 9 — поч. 10. века),⁷⁵ а да је положај доместика схола држао као патрикије (према издавачима, реч је о другој четвртини 10. века).⁷⁶ Хроничари спомињу

који су живели у манастиру, чији је Манојло био оснивач, и који су настојали да га прикажу као једну од заслужнијих личности у коначној рестаурацији икона, в. *H. Grégoire, Études sur le neuvième siècle, Byz. 8/2 (1933) 520–524; idem, Manuel et Théophobe 183–185, 198–204; F. Halkin, Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire, Byz. 24/1 (1954) 9–11; W. T. Treadgold, The Chronological Accuracy of the Chronicle of Symeon the Logothete for the Years 813–845, DOP 33 (1979) 180–183; уп., такође, Cheynet, Skylitzès 73 n. 3.*

⁶⁹ Theoph. Cont. 18, 24; Scyl. 65; Zon. III, 368. Реч је о угледној дужности првог царског коњушара, *Oikonomidēs*, *Listes 337–338*.

⁷⁰ Манојло је поменуто титулу и функцију добио у време када је нови цар, на почетку владе, награђивао и распоређивао своје присталице на државне положаје, Theoph. Cont. 24.

⁷¹ Theoph. Cont. 110; Scyl. 65; уп. Cheynet, Skylitzès 60 n. 56.

⁷² Genes. 48; Theoph. Cont. 120; Sym. Mag. 634; Georg. Mon. Cont. 798. Према Georg. Mon. Cont. 796, Манојло је и пре сукоба са царем, који је окончан измирењем и његовим награђивањем вишом титулом и положајем доместика, имао војну власт на целом истоку: *Μανουὴλ ὀνομαστότατος στρατηλάτης πάντων τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ, τιμώμενος παρὰ τοῦ βασιλέως*. Скилица не спомиње да је Манојло по повратку награђен положајем доместика, већ само титулом магистра, али га ипак даље у тексту наводи као доместика схола, Scyl. 71, 75.

⁷³ Извесно је да је Теофил доделио поменуто титулу и функцију Манојлу, али постоје несласлања у вези са именом цара са којим је дошао у сукоб. Према мишљењу *Grégoire, Manuel et Théophobe 198–200*, које је углавном прихваћено у литератури, Манојло је пребегао Арабљанима у време Михаила Аморијца а вратио се у Византију 830–831. г.

⁷⁴ Cheynet, Phocas 297 n. 27.

⁷⁵ Z. N. n° 81.

⁷⁶ W. S. II, n° 90. Како се на овом печату Аетије наводи као *παῖτρικιје, царски προῖοςπαῖταριје* и *доместик схола*, постоји велика вероватноћа да је у питању исти власник — споменут као *царски προῖοςπαῖταριје* и *στρατηγес Анаџолика*.

извесног Аетија као стратега Анатолика у рангу патрикија (!),⁷⁷ који је под Теофилом (829–842) бранио Аморион од арабљанског напада, али се тај податак везује за 838. годину. Андрија, кога хроничари наводе са надимком Скит, био је под Василијем I (867–886) промовисан у патрикија и доместика схола.⁷⁸ Њему се приписује печат, датован у период између 850 — почетак 10. века, чији је истоимени власник наведен као царски протоспатарије и стратег Анатолика.⁷⁹

Због непрецизног датовања и немогућности да се децидно прихвати идентификација власника печата са личностима познатим из византијских хроника, поменути сфрагистички материјал не представља поуздане показатеље настале промене у војној хијерархији. Међутим, подаци из каснијег периода, из друге половине 9. века а посебно они који се односе на 10. столеће⁸⁰ (у питању је службовање Нићифора и Лава Фоке), јасно показују да је уздизање у војној хијерархији на терену било другачијег редоследа у односу на онај који предочавају тактикони 9–10. века. Судећи по изворима, у периоду који претходи влади цара Теофила положаји стратега Анатолика и доместика схола нису представљали два у службеном уздизању повезана хијерархијска ступња: тек је службено унапређење Манојла Јерменина — са положаја стратега Анатолика у ранг доместика схола — дефинисало модел по којем ће се, у већини случајева, убудуће одви-

⁷⁷ Theoph. Cont. 126; Scyl. 75. Уколико је у питању исти Аетије, коме је припадао печат стратега Анатолика, треба нотирати разлику у титулатури — на печату је наведен као царски протоспатарије, а код Теофановог Настављача и Скилице као патрикије. Остаје отворено питање да ли су хроничари погрешили, приписујући му титулу коју ће добити касније, као доместик схола. У изворима, наиме, често постоје противречни подаци о почасним достојанствима која прате одређену функцију, в. нап. 81.

⁷⁸ Theoph. Cont. 284; Georg. Mon. Cont. 847; Scyl. 143, 144. На дужности доместика схола Андрија је био непосредно пре именована Стипиота, пораженог у борби са Арабљанима из Тарса 883. године, да би потом, по Georg. Mon. Cont. (847), био поново постављен на исту дужност по смењивању Стипиота. Из извора произлази да је тај положај држао и под Лавом VI (886–912), Theoph. Cont. 358. С обзиром на збрку у вези са терминима које користе византијски писци, вреди споменути да га Скилица у одељку посвећеном Лаву VI наводи као магистра и „стратилата“ (Scyl. 171–174). Питање је како је употребљен термин стратилат: да се под њим подразумева доместик схола, видљиво је из податка да је Нићифор Фока именован за доместика „после Андријине смрти“, Theoph. Cont. 358; Scyl. 176; cf. *Guilland*, Recherches I, 438–439; *Бурић*, Фоке, 234; *Cheyne*, Phocas 292. Али, из другог места Скиличине хронике под стратилатом се подразумева једноставно војсковођа: стратилата Андрију Скита почаствоваће Василије титулом патрикија и уздићи за доместика схола, Scyl. 143.

⁷⁹ Z.N. n° 91. Према *Cheyne*, Phocas 313, Андрија је био стратег Анатолика око 875. Сачуван је и печат Андрије, царског кандидата који Зајбт приписује овом доместику схола, S. I, n° 112. Једна од етапа каријере поменутог Андрије била је везана за тему Опсикија: објављен је печат где је он наведен као царски протоспатарије и стратег Опсикија, W.S. II, n° 329, p. 307–308; према Генесији, Андрија Скит постављен је за хипостратега у теми Опсикија, а затим је, због исказане храбрости у борбама, унапређен у доместика схола, да би касније почаствован и титулом магистра, Genes. 81.

⁸⁰ Шене је изнео мишљење да су доместици схола, активни од друге половине 9. века, као и они из 10. века, пре тог именована, најчешће држали функцију стратега Анатолика. *Cheyne*, Phocas 297 et p. 27; 313. Шене, додуше, скреће пажњу да је та пракса посебно важила за Фоке. Аутор, такође, оставља могућност да Лаву Фоки, доместику схола из 917, припада печат на којем се помиње извесни Лав (презиме није наведено), протоспатарије и стратег Анатолика; Варда Фока, брат дотичног Лава, такође је посведочен као стратег Анатолика, а потом, под Константином VII, као доместик схола (*ibid.* 297 et p. 28; 298). Уп. и *Влсиду*, Μικρά Ασία 79–80.

јати напредовање у званичној војној хијерархији. При томе ће се, као и у Манојловом случају, првенство доместика схола формално регулисати почасном титулом, што се, како показују извори, уобичајило у другој половини 10. века.⁸¹ Међутим, и до тог доба, доместици схола који се појављују са титулом патрикија (попут Нићифора Фоке Старог, на пример) заузимају, по командној власти, виши ранг од свих тематских стратега.

Међусобни однос стратега Анатолика и доместика схола, две, свакако, најрепрезентативније византијске војне функције, симболизује, шире гледано, однос између провинцијске и централне команде. До Теофила предност је давана тематским стратезима, који се појављују у улози предводника војних похода; потреба за централизовањем војне команде задовољавана је преко тзв. незваничних функција, пре свега кроз именовање за моностратега, или привременим проширењем командне власти тематских стратега. Хронике показују да је у време Теофила предност давана командном, а не војно-намесничком, кадру, те је у то доба велики значај имао не само доместик схола, Манојло Јерменин, него и чувени Теофоб, заповедник „персијске тагме“ (περσικὸν τάγμα).⁸²

Док из времена Теофила потичу прве индикације (формалног карактера) о централизацији врховне команде, неспорне доказе о том процесу пружиће влада његовог наследника.

За проблем организације врховне команде над византијском војском посебно су индикативни подаци из периода самосталне владе Михаила III (842–867),⁸³ који се односе на расподелу највиших војних функција. Мада вести византијских хроничара, а посебно Теофановог Настављача, недвосмислено показују да је породица Аморијаца институционално — путем одређених војних функција — преузела контролу над војском, ипак постоје недоумице на који је начин то учињено у персоналном погледу.

⁸¹ О предности доместика схола над стратегом Анатолика углавном се говорило на основу података о службовању припадника Фока под Константином VII и његовим сином Романом II; иако у погледу почасних достојанстава која су пратила њихове функције постоје размимоилажења у изворима, ипак је јасно да је уз доместика схола ишла титула магистра (јер се у изворима види да је упитању унапређење на вишу функцију). Тако је патрикије Нићифор Фока око 955. напустио положај стратега Анатолика да би заменио свог оца Варду на функцији доместика схола, уз коју је добио и титулу магистра (Scyl. 249; према Theoph. Cont. 472, Нићифор је постао магистар тек на почетку владе Романа II); његов брат Лав, који га је сменио на положају стратега Анатолика, биће под Романом II унапређен на нову функцију — доместика схола запада, уз коју ће бити почаствован титулом магистра (Theoph. Cont. 472; Sym. Mag. 758); такође, Јован Цимискије, патрикије и стратег Анатолика биће под Нићифором II Фоком (963–969) уздигнут у ранг магистра и доместика схола (Theoph. Cont. 428; Diac. 37; према Scyl. 256; Zon. III, 496–497, Цимискије је имао титулу магистра док је био стратег Анатолика). О првенству доместика схола в. *Oikonomides*, *Listes* 287–288; *Ђурић*, Фоке 253; *Cheyne*, Phocas 297; *Власић*, Μικρά Ἀσία 83.

⁸² *Vasiliev*, *Byzance et les Arabes* 124 n. 3; *Ahrweiler*, *Administration* 33 et n. 4. О животу Теофоба и легенди која га је пратила в. *Grégoire*, *Manuel et Thèophobe* 183–198.

⁸³ Самостална влада Михаила III започиње одстрањењем његове мајке Теодоре с двора (856); за време њеног регенства велику улогу у управљању државним пословима имао је патрикије евнух Теоктист, логотет дрома, убијен 855, који се појављивао у улози главнокомандујућег у два похода, в. нап. 26.

Прво што треба нагласити јесте да у периоду о којем је реч доминира положај доместика схола, што значи да је контрола над војском институционално успостављена преко те функције. Као њени носиоци спомињу се Варда, његов син Антигон и брат Петрона. Према изворима, на ову дужност првобитно је именован Варда, царев ујак,⁸⁴ и то након што је синклит прогласио Михаила самодршцем, 856. године.⁸⁵ Међутим, због државних обавеза, Варда није био у могућности да заиста и обавља ту функцију,⁸⁶ те је формално на њу постављен Антигон, Вардин син. Није познато када је Варда званично напустио дужност доместика схола, али се на основу, пре свега, Теофановог Настављача зна да је патрикије Антигон формално носио то звање 863, као дечак у узрасту од 9–10 година, као и у тренутку када му је отац убијен, априла 866. године.⁸⁷ Препуштајући сину функцију доместика схола, Варда је спречио да се неко други, ван поузданих припадника породице Аморијаца, домогне утицаја у војсци. У вези с тим ваља споменути да је према неким изворима контрола над војском обезбедена тако што је Антигон именован за доместика схола, а други Вардин син за „моностратега западних војски“ (μονοστράτηγον τῶν δυτικῶν).⁸⁸

Иако је Варда први од Аморијаца био именован за доместика схола, он се у изворима експлицитно не спомиње као активна личност на том положају, већ само као номинални носилац тог звања.⁸⁹ Тако је Теофанов Настављач, излажући догађаје везане за поход против мелитинског емира Амра из 856, следећим речима описао улогу, тј. функцију Вардиног брата Петроне, коме је том приликом била поверена врховна команда над војском: „Против њих је водио војску Петрона, који је тада имао власт доместика; јер ширио се глас да је Варда обављао ту дужност/власт, али пошто је он сам био принуђен да се бави пословима (sc. царевог) татора, удостојио је брата који је био стратег Тракесијанаца да у стварности ту власт извршава и има“ (ἀντεστρατεύετο δὲ αὐτοῖς Πετρωνᾶς, τὴν τοῦ δομestίκου τότε ἀρχὴν διοικῶν· λόγῳ μὲν γὰρ Βάρδα ταύτην διέπειν ἐδέδοτο ἀλλ’ ἐπεὶ σχολάζειν οὗτος ἠὲναγκάζετο ὡς ἐπίτροπος, τὸν ἀδελφὸν ἡξίου, στρατηγὸν ὄντα τῶν Θρακησίων πράγματι ταύτην διέπειν καὶ διοικεῖν).⁹⁰ О

⁸⁴ Theoph. Cont. 167. Уп. наредну нап.

⁸⁵ Sym. Mag. 658; Georg. Mon. Cont. 823. Истом приликом Варда је уздигнут у ранг магистра.

⁸⁶ Теофанов Настављач у два наврата објашњава да Варда није био у могућности да у пракси обавља дужност доместика схола, што фактички значи да преузме заповедништво над војском у походу, те да је контролу над војском успостављао посредно, Theoph. Cont. 167, 180.

⁸⁷ Theoph. Cont. 180, 205; Genes. 74–75; Scyl. 112. Постоји још једна епизода у којој се Антигон наводи као доместик схола и она се (уколико јој се поклони поверење) односи на време пре него што ће Василије Македонац бити именован за стратора, одн. протостратора Михаила III, Theoph. Cont. 229; Scyl. 123.

⁸⁸ Sym. Mag. 665; Georg. Mon. Cont. 824; L. Gramm. 238: προβάλλεται μονοστράτηγον εἰς τὰ δυτικά θέματα. Према *Ahrweiler*, Administration 57, овај податак представља први помен праве поделе врховне команде на источни и западни део Царства.

⁸⁹ Познато је да је Варда са Михаилом III предводио експедицију на Самосату 859, али у изворима на том месту није наведен са функцијом, Theoph. Cont. 176–177, означава га као куропалата; уп. *Vasiliev*, Byzance et Arabes 235–236.

⁹⁰ Theoph. Cont. 167; Scyl. 93: ἀντιστρατεύει δὲ κατ’ αὐτῶν ὁ ... Πετρωνᾶς, τὴν τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν ἀρχὴν διοικῶν, λόγῳ μὲν τῷ πρεσβυτέρῳ ἀδελφῷ Βάρδα προσήκουσαν, ἔργῳ δὲ

преносу војне власти која није била праћена и званичним именовањем на одговарајућу функцију сведочи још једно место код Теофановог Настављача: 863, у време када је Антигон номинално био титулисан чином доместика схола, цар је наредио Петрони, стратегу Тракесијанаца да на челу ромејске војске крене против Амра; да је контрола над војском тада била у Вардиним рукама, извор потврђује следећим речима: Варда „самом себи као да је све грабио и прибављао, није давао ником другом ту власт у страшном и неповољном времену, једино што је до тада њену маску давао брату“ (ἐαυτῷ πάντα οἷον λαφύσσων καὶ προσαγόμενος, οὐχ ἑτέρῳ τὴν τοιαύτην ἐνεχειρεῖ ἀρχὴν ἐν καιρῷ δεινῷ τε καὶ δυσχερεῖ. πλὴν ἐδίδου τὸ ταύτης προσωπεῖον τέως τῷ ἀδελφῷ).⁹¹ У наставку Теофанов Настављач набраја војне функционере који су са својим трупима учествовали у бици 3. септембра 863, под Петронином командом: на северном делу били су распоређени стратежи Арменијака, Вукеларија, Колонеје и Пафлагоније, на јужном — стратежи Анатолика, Опсикија и Кападокије, заједно са клисурарсима Селевкије и Харсијанона, а на западном делу, којим је командовао лично Петрона, биле су размештене четири царске тагме, стратежи Тракије и Македоније, и „тема Тракесијанаца“.⁹² Због победе коју је постигао над Амром, Петрона је и формално награђен чином доместика, те „није више играо улогу доместика него је од цара добио ту почаст“ (καὶ [ἀλλ’] ὁ μὲν Πετρῶνας τὸ τοῦ доместίκου οὐκέτι προσωπεῖον καθυπεκρίνετο, ἀλλ’ αὐτὴν ἐλάμβανε ἐκ βασιλέως τιμὴν).⁹³

Из предочених, врло сликовитих вести, проистичу и одређена питања и размишљања о могућим начинима функционисања не само установе врховне војне команде већ, шире гледано, и византијског државног апарата.

Прво, како објаснити феномен персоналног преноса врховне војне власти, који није био праћен званичним додељивањем одговарајућег звања? Петрона се у два наврата појављује као извршилац функције доместика схола, без обзира на то што сâм чин формално припада Варди, односно Антигону. Један донекле сличан пример из нешто познијег периода упућује на закључак да је Византија

παρ’ αὐτοῦ διοικουμένην τῷ μὴ ἐκείνῳ σχολάζειν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ βασιλέως προσέχειν τὸν νοῦν. О походу в. *Vasiliev, Byzance et Arabes* 233.

⁹¹ Theoph. Cont. 180. L.Gramm. 238, означава Петрону као стратилата истока. Према G. Monachos-Muralt 733, Петрону је цар поставио да предводи тагму схола (προχειρίζεται ἡγεῖσθαι τοῦ τάγματος τῶν σχολῶν).

⁹² Theoph. Cont. 181. Списак наведених официра, учесника у сукобу 863, не одговара у потпуности ТУ, чија се редакција датује у почетак владе Михаила III, дакле у 842/843. У поменутој ранг-листи недостају стратег Колонеје, први пут споменут управо на наведеном месту код Теофановог Настављача; такође, недостаје и клисурарх Селевкије, а постоји клисурарх Созопоља, кога ниједан други извор не спомиње, детаљније *Ферлуга*, Ниже јединице 80–81; *idem*, Clisure 13–14, 19–20; *Oikonomidès*, Listes 349; 54 n. 35; 350.

⁹³ Theoph. Cont. 183; De Cer. I, 647; Scyl. 101. Према Јосифу Генесији, Петрона је за награду добио титулу магистра, Genes. 69. Уколико је Петрона после победе из 863. заиста био именован за доместика схола, то значи да је Антигонов мандат био прекинут 863, и да је на ову дужност поново именован (после Петронине смрти 865), јер се као доместик схола спомиње у време када му је убијен отац Варда, 866. године.

познавала и праксу која би се могла формулисати као *посредно обављање функције*: 960/961, када је Нићифор Фока (у својству стратега автократора или доместика схола?⁹⁴) био заузет критском експедицијом, његов брат Лав појавио се у улози главнокомандујућег у походу на истоку, против емира Алепа; при томе је Теофанов Настављач објаснио да је Лав ангажован „уместо свога брата“: *ἐκ προσώπου τοῦ ἀδελοῦ αὐτοῦ*.⁹⁵

Познато је да је у Царству постојала институција *ἐκ προσώπου*, која је омогућавала да цар (коме припада право именовања типа *ἐκ προσώπου*) избегне званично додељивање одређене функције, али не и овлашћења која из ње проистичу: често је у том смислу навођен пример протоспатарија и асикрита Евстатија, кога је Лав VI (886–912) послао у тему Кивиреота, у функцији *ἐκ προσώπου* стратега.⁹⁶ Међутим, у тренутку Евстатијевог именовања за *ἐκ προσώπου*, тема Кивиреота није имала стратега. За разлику од тога, из примера везаних за Петрону и Лава Фоку, показује се да је цар, у околностима када су званични носиоци једне функције из различитих разлога спречени да је обављају, имао могућност да одобри привремени пренос, не дужности, већ власти која из ње проистиче са једног на другог функционера. Оно што повезује случај Аморијаца и Фока јесте њихова изразита тежња да врховну команду над војском сачувају у рукама своје породице, унутар које је успостављен дефинисани хијерархијски однос међу њеним члановима (утолико што се знало коме званично припада положај доместика схола). Треба ипак имати у виду да је овај тип преноса овлашћења који проистиче из функције доместика схола, али и других командних дужности овог ранга, редак (мени су, наиме, позната само наведена два примера) из више разлога: логично је да личност именована на тако важан положај какав је доместик схола заиста и обавља ту функцију, дакле да војну власт која из ње проистиче не препушта неком другом; с друге стране, уколико је доместик спречен да испуни своју дужност, цар је био у могућности да прибегне ванредним именовањима (категорији тзв. незваничних дужности), добро познатим из византијске праксе.

Друго, сам опис Петрониног деловања, а посебно подаци који се односе на учеснике у сукобу из 863, омогућавају јасније дефинисање надлежности доместика схола: примарна функција овог официра јесте била везана за заповедни-

⁹⁴ В. нап. 33.

⁹⁵ Theoph. Cont. 479.

⁹⁶ DAI с. 50, l. 174, 178, 180. Из извора се види да у тренутку Евстатијевог именовања, тема Кивиреонта није имала стратега. Да је функција типа *ἐκ προσώπου στρατήгега* била званична показују сачуване ранг-листе: ТУ (53₁₇), ФК (103₁₅, 105₂₅, 141₁₀, 145_{28–29}, 231₂₄) и ТБ (249₂₉); о њиховим надлежностима, које нису јасно дефинисане в. детаљније *Ahrweiler*, Administration 39–40; *Oikonomidès*, Listes 342; *Kühn*, Armee 144. Међутим, функционери из категорије *ἐκ προσώπου στρατήгега* нису нашли своје место у ТЕ. Но, пракса дефинисана кроз институцију *ἐκ προσώπου* није укинута, о чему сведоче печати из 11. века али и други извори (нпр. акта светогорских манастира). Расположиви подаци показују да се званичници типа *ἐκ προσώπου* појављују као имаоци власти али не и одговарајуће функције — војне (стратег или командна дужност) и цивилне, као представници града (нпр. печати где се наводи *ἐκ προσώπου* Адријанопоља) или као представници одређене личности.

штво над тагмом схола и другим престоничким тагмама, које га прате када се налази у провинцији и непосредно се налазе под његовом командом; међутим, на основу мобилисаних тематских војски које су са својим стратезима стављене на располагање доместику схола, очигледно је да је у време Михаила III, дотични официр — као представник централне врховне команде — стекао вишу војну власт од провинцијских стратега. Фактички, доместик се изборио за прво место у војној хијерархији јер је његова војна власт попримила акумулативни карактер: под његовим заповедништвом налазе се и тагматске и тематске јединице. Једноставно речено, доместик схола се афирмисао као врховни заповедник војске у одсуству цара.⁹⁷ Уосталом, Вардино старање да институционално контролише војску управо преко функције доместика схола, као и настојање да тај чин и номинално припадне њему или најближим крвним сродницима, упућује на закључак да почетак праве афирмације доместика схола припада периоду аморијске династије. Од тада па надаље, војна власт доместика схола протезала се на престоничке тагме и провинцијске трупе, које су првобитно биле састављене од тематских, а касније (и) од тагматских јединица. На тај начин једној функцији из категорије званичних омогућена је акумулативна војна власт, која је до Аморијаца проистицала или из ванредних овлашћења или из функције тематског стратега.⁹⁸

У истом својству доместик схола делује и под наследницима Аморијаца, те се његова предност у војној хијерархији потврђује и у време македонске династије. У организацији војне команде влада Василија I (867–886) показује динамичност, проузроковану интензивнијим војним ангажовањима на истоку и западу Царства.⁹⁹ За разлику од владе Михаила Аморијца, када се водило рачуна да положај доместика схола буде номинално и фактички под искључивим надзором најужих чланова породице, те се у том смислу може констатовати извесна, у персоналном погледу, статичност у организацији врховне команде, под Василијем I (867–886) било је активно неколико функционера којима је додељен овај чин.

Константин Порфирогенит споменуо је као доместика схола Маријана, брата Василија Македонца.¹⁰⁰ Његов мандат би, по свој прилици, требало дато-

⁹⁷ У питању је добро позната дефиниција функције доместика схола, која је до пуног изражаја дошла тек када је цар дистрибуирао војну власт овом функционеру и послао га у провинцију да самостално предводи походе, дакле у 9. веку, *Oikonomidēs*, Listes 329.

⁹⁸ Иако је командна власт одређеног тематског стратега привремено могла бити проширена и на јединице из других тема, она се ипак није протезала на престоничке тагме; исто важи и за моностратега. Што се тиче стратега автократора — за то нисам сигурна; уколико је војна власт која се додељује тим ванредним овлашћењем била једнака оној коју је на ратишту имао и сам цар, онда би стратег автократор могао бити заповедник свих војски, и тематских и тагматских.

⁹⁹ За време Василија Македонца организовано је више похода који представљају илустративан материјал за проблем организације врховне војне команде у Византији. На пример, Василије Насар је у својству друнгарија флоте био главнокомандујући у опсежној поморској експедицији, где је садејствовао са копненим трупама. Такође, више експедиција било је послато у подручје јужне Италије, а њихови заповедници били су одређени или функцијом стратега или моностратега.

¹⁰⁰ De Cer. I, 648. *Острогорски*, Браћа Василија I, 296, 301, 303–304.

вати у почетак Василијеве владе. У том случају, именовање брата на положај доместика схола могло би се протумачити као тежња новог цара да, по угледу на своје претходнике, цезара Варду и Михаила III, осигура контролу над трупама не само преко блиског сродника већ и личности која се у изворима спомиње као Василијев саучесник у два, за његово уздизање до престола, кључна догађаја: убиство цезара Варде а потом и Михаила III.¹⁰¹ Иако о активностима као и о трајању Маријановог мандата нема података,¹⁰² чини се да је, макар у првом делу владе, Василије препуштао сродницима положај доместика: 872, као главнокомандујућег у походу против павликијанаца из Тефрике и њиховог вође Хрисохира, извори спомињу Христофора, царевог зета.¹⁰³ Теофанов Настављач не наводи по имену вођу овог успешног похода, али даје илустративне податке о садржају функције доместика схола: када је Хрисохир поново напао ромејске земље, цар „по обичају против њега шаље доместика схола“ (ἀποστέλλει κατ’ αὐτοῦ συνήθως ὁ βασιλεὺς τὸν τῶν σχολῶν ἐξηγούμενον), који је под собом имао целу ромејску војску, с тим што су посебно споменути стратежи Харсијана и Арменијака, као њему потчињени.¹⁰⁴ Доминација доместика схола видљива је и у случају раније споменутог Андрије Скита, чији је мандат поновљен у току Василијеве владе, и који је, под његовим наследником Лавом VI (886–912), тај чин имао заједно са достојанством магистра. И Андрија Скит и Стипиот, који га је за кратко време сменио на положају, спомињу се у рату против Арабљана из Тарса и Мелитине као заповедници, надређени „хипостратезима, таксијарсима, лохагима“, односно „таγμαма и целој војсци“.¹⁰⁵

Доминацију доместика схола над тематским стратезима потврдила је и епоха вишедеценијских сукоба са Симеоном (893–927), која је обележила неколико цариградских влада,¹⁰⁶ као и византијска офанзива на истоку у рату против Арабљана. На овом месту нема потребе наводити појединачна имена и активности доместика, активних у 10. веку.¹⁰⁷ Довољно је рећи да су се на том по-

¹⁰¹ Како је показао *Осџрогорски*, Браћа Василија I, 296–304, Маријан је у оба догађаја пружио Василију подршку; уп. *Cheyne*, *Skylitzès* 98 n. 118.

¹⁰² Познато је само да је умро од компликација изазваних преломом ноге, *Georg. Mon. Cont.* 840; уп. *Осџрогорски*, Браћа Василија I, 304.

¹⁰³ Име доместика схола познато је из *Georg. Mon. Cont.* 841; *L.Gramm.* 255. Против Хрисохира прво је, 871, кренуо лично Василије али његов поход није био успешан; потом је организована нова експедиција, 872, под заповедништвом доместика схола, која је окончана погибијом Хрисохира, детаљније *Lemerle*, *Pauliciens* 98–103.

¹⁰⁴ *Theoph. Cont.* 272 sq.; *Scyl.* 138.

¹⁰⁵ *Theoph. Cont.* 284 (власт Андрије Скита извор описује као ἀπὸ μείζονος ἐξουσίας); 285; 286; *Scyl.* 143–145. Стипиот је поражен у сукобу код Тарса 883. и потом смењен. Уколико је Андрија Скит био непосредни Стипиотов наследник, онда је он држао положај доместика од око 883. до своје смрти; последња вест о Андрији Скиту потиче из 886, а зна се да га је наследио Нићифор Фока Стари, који се наводи као доместик 894. године, *Ђурић*, *Фоке* 234; *Cheyne*, *Phocas* 292–293, 312.

¹⁰⁶ Реч је о влади Лава VI (886–912), његовог брата Александра (912–913) и периода пре него што је Константин VII Порфирогенит самостално преузео власт (913–944), у којем су се смењивали регенство патријарха Николе Мистика, царице мајке Зоје и, на крају, владавина Романа Лакапина (920–944).

¹⁰⁷ Довољна је и просопографска листа коју дају *Guilland*, *Recherches* I, 439–447; *Kühn*, *Armee* 78 sq.

ложају смењивали припадници најугледнијих породица, попут Фока, Дука, Аргира, Куркуаса. Колико је византијској аристократији у експанзији био потребан положај доместика схола, исто толико су и поједини њени припадници доприносили престижности ове функције. У којој мери је добро искоришћен положај могао допринети порасту друштвеног и политичког значаја појединца и његове породице показало се на примеру Фока који су обављали дужност доместика схола.

III. Десети век: феномен приватизације функције

На претходним страницама размотрене су две основне етапе у развоју функције доместика схола, на основу којих је указано како је постепено испуњаван њен потенцијал: од заповедника престоничких тагми (друга половина 8. века), доместикова војна власт проширила се и на провинцијске трупе, те се од друге половине 9. и током 10. века у изворима спомиње у својству главнокомандујућег над војском у походу, афирмишући се у потпуности као врховни заповедник војске у одсуству цара. Десети век донео је, међутим, нови квалитет функцији доместика, дајући јој две за византијску праксу у великој мери неубичајене карактеристике, које су, будући проистекле из владареве воље, дозволиле да се размишља и о феномену *приватизације* функција. Прва од њих односи се на време трајања мандата, а друга на непосредно смењивање чланова једне породице на овом положају. Тако је у време Романа Лакапина (920–944) Јован Куркуас 22 године и 7 месеци¹⁰⁸ обављао ову дужност; у време самосталног царевања Константина VII (944–959), мандат Варде Фоке трајао је једну деценију (945–954/955), приближно колико и његовом сину Нићифору Фоки (активним и у време Романа II), који га је непосредно наследио на положају.¹⁰⁹ Први корак званичне реформе институције врховне војне команде, започете под Романом II, био је, такође повезан са Фокама: почетком своје владе цар је основао положај доместика схола запада и доделио га Лаву Фоки, те се тако врховна војна власт налазила у рукама двојице браће. Битно је истаћи да је од 945. године (именовања Варде Фоке) до доласка на власт Нићифора II Фоке (963), положај доместика схола истока, као најугледнији у војној хијерархији, био доступан искључиво члановима ове породице.¹¹⁰

Који су разлози утицали на, како ће се на крају показати за представнике централне власти ипак ризично, додељивање највише војне власти једној лично-

¹⁰⁸ Theoph. Cont. 426; Scyl. 230.

¹⁰⁹ Како није јасно да ли је Нићифор Фока критску експедицију предводио у својству доместика схола или стратега автократора, не може се ни тачно прецизирати колико је трајао његов мандат на положају доместика схола.

¹¹⁰ Што се тиче функције доместика запада, њу је, судећи по Теофановом Настављачу, крајем владе Романа II добио Маријан Аргир („моностратег у теми Македонија и тадашњи катепан запада“), наследивши, вероватно, Лава Фоку, који је „уместо свога брата“, заузетог критском експедицијом 960/961, пребачен на исток, Theoph. Cont. 480. О синонимној употреби термина катепан и доместик в. *Ahrweiler, Administration* 58, 65; *Kühn, Armee* 145 n. 42.

сти, односно породици у дужем периоду? Да ли је у питању потреба да се у околностима интензивне византијске офанзиве на истоку обезбеди персонална стабилност у функционисању централне врховне команде? Такво објашњење, иако умесно, не чини се као довољно. Случај породице Фока — чији су чланови у неколико генерација обављали дужност доместика схола,¹¹¹ с тим што су се од 945. непосредно смењивали на тој функцији — био је непоновљив у византијској историји. Излазећи у сусрет захтеву Фока да контролу над војском успоставе преко функције доместика схола (истока), византијски цар је фактички допустио њену приватизацију. С друге стране, мандатом двојице Фока, Нићифора и Лава, био је у потпуности испуњен потенцијал те дужности.

Иако су поменути доместици — Јован Куркуас, Варда Фока и његови синови Нићифор и Лав — сачували верност владарима који су их непосредно именовали на овај положај, по смрти Романа II власт у држави припала је породици Фока. Имајући, без сумње, у виду последице сопственог дугогодишњег држања функције доместика схола, а руководећи се и државним потребама, Нићифор II Фока (963–969) наставио је реформу врховне војне команде Царства, која је суштински означила почетак ограничавања овлашћења доместика схола.

IV. Реформа врховне војне команде: стварање конкурентских положаја

На основу података које предочавају тактикони 9–10. столећа могу се, у основним цртама, уочити правац, начин и суштина развоја институције врховне војне команде у Византији. Већ на први поглед уочљива је велика разлика која постоји у ранг-листи достојанственика наведених у Тактикону Ескоријала у односу на ону коју показују претходне три (Тактикон Успенског, Филотејев клиторологион и Тактикон Бенешевича). Ранг-листа Цимискијеве епохе, уместо додашњег једног, региструје петорицу највиших војних заповедника са командном влашћу — *доместика схола истока* и *запада*, *сѣрайоидарха истока* и *запада*, и *сѣраѣилаѣа*.¹¹² Њихов положај у хијерархији одговара оном који је раније имао доместик схола: уметнути су између стратега Анатолика и нове групе провинцијских функционера, који су титулисани као дуге и катепани, иза којих следе тематски стратеги. Тактикон Ескоријала, дакле, показује повећање броја

¹¹¹ Положај доместика схола постао је доступан Фокама од друге генерације ове породице. Први Фока коме је додељена ова функција био је Нићифор Фока Стари (под Лавом VI), а потом су је држали његови синови Лав (917) и Варда (945–955), па Вардини синови, Нићифор и Лав, активни у време Константина VII и Романа II. Последњи Фока доместик схола (истока) био је Варда, познати узурпатор из времена владе Василија II. Такође, треба нагласити да Фокама није припадао само положај доместика схола, већ и власт у темама Анатолика, Кападокије и Харсијанона, коју су најчешће држали припадници њихове породице, али и њихови рођаци Малеини. *Ђурић*, *Фоке*; *Cheyret*, *Phocas*.

¹¹² *Oikonomidès*, *Listes* 263. Разврставање заповедника источних и западних војних јединица није било карактеристично само за домен врховне војне команде, тј. за највише војне функције. Раније сам навела да је подељена и дужност доместика екскубита, о чему сведочи ТЕ, а печати из Цимискијевог доба показују да је исту судбину доживео и доместик хиканата, в. нап. 47.

командних официра највишег ранга у домену централне, али и провинцијске војне команде.

Реформа институције врховне команде била је дело тројице владара. Започела је под Романом II деобом дотадашње јединствене функције доместика схола, те су установљени одвојени положаји доместика схола истока и доместика схола запада, врховних заповедника византијске војске у источном, односно западном делу Царства. Командна власт поменутих официра није, међутим, била одређена толико територијом над којом су се протезала њихова овлашћења колико трупама које су имали под својим заповедништвом, те је отуд доместик схола истока (заповедник источних војних јединица) могао, по потреби, реализовати своју функцију и у европским деловима Царства.¹¹³

Постоји мишљење да је установљење положаја доместика схола запада имало подлогу у развоју војне организације током 10. века; његов резултат био је образовање две тагматске војске — источне и западне — које су представљале главнину византијских мобилних трупа и које су биле стављене под заповедништво официра централне команде. Деоба функције доместика схола представљала је, тако, само један вид, како се Дагрон изразио, биполаризације Царства, која се није огледала само у два команда над два војскама, већ у различитој дипломатској и одбрамбеној политици Царства, другачијем типу војних каријера оствариваних на истоку, односно западу, као и у различитим карактеристикама које су условљавале и пратиле развој регионалне аристократије итд.¹¹⁴

Потреба за деобом врховне команде постојала је, разуме се, и пре него што ју је Роман II озваничио, и задовољавана је или доделом ванредних овлашћења (кроз функцију моностратега, превасходно) или ангажовањем доместика схола у западним подручјима (како је било, на пример, у рату против Симеона). У вези с тим, скренула бих пажњу да се овлашћења доместика схола, а касније и доместика схола запада, везују за територију јужно од Дунава, те би у том смислу главнина тзв. западне војске припадала областима византијске Тракије и Македоније, као и солунске теме.¹¹⁵ Сицилија и јужна Италија представљале су

¹¹³ О томе би могао да сведочи пример Нићифора Урана, који се у ватопедским актима означава као „доместик схола“, у време када је из Солуна предводио операције против Самуила (996–999), *Vatop.* n° 2 (септембар 998), n° 3 (акт из 1001). Сматра се, наиме, да се искључиво за доместика схола истока могао употребити израз доместик схола (*Ahrweiler*, *Administration* 57–58), те би отуд произашло да је Уран, заповедник источних тагми, своју функцију остварио на западу Царства, тј. на Балкану. Јован Скилица, међутим, означава Урана као „архонта целог запада“ (*Scyl.* 341; *Zon.* 558), односно као доместика схола запада, те треба оставити могућност да је израз „доместик схола“ могао означавати источног и западног војног заповедника.

¹¹⁴ *Dagron*, *Traté* 153, 255.

¹¹⁵ У изворима се често налази на термине „источне тагме“, „источна војска“ и сл. Међутим, под западном војском или западним тагмама углавном су се подразумевале трупе регрутоване у темама Тракији и Македонији — подручју примарне надлежности доместика схола запада. И у 11. веку, тзв. западна војска била је регрутована и стационирана у истим областима, што показује и беседа Јована Мавропода (*Johannis Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano graeco 676 supersunt*, ed. *P. de Lagarde*, *Abhandlungen der hist.-philol. Klasse der Königl. Gesellschaft d. Wiss. zu Göttingen*, 28, 1882, N^o186) посвећена победи Константина IX Мономаха (1042–1055) над узурпатором Лавом Торникијем (1047). Из ње сазнајемо следеће: „западне војске“ биле су задужене пре

посебан сегмент византијске унутрашње/спољне политике на западу; до деобе врховне команде, операције предузимане у циљу повратка византијске власти у поменути подручјима биле су или локалног карактера, те су падале на терет суседних тема и њихових заповедника, или се заповедништво у експедицијама регулисало ванредним именованима (моностратег); после установљења положаја катепана Италије, кога региструје Тактикон Ескоријала,¹¹⁶ војне операције на овом подручју биће у његовој надлежности,¹¹⁷ али ће се током 11. века у изворима често наилазити на податке о ванредним именованима, пре свега о стратезима автократорима, који ће бити активни у том подручју.¹¹⁸

Пошто је већ било речи о поретку између стратега Анатолика и доместика схола, истакла бих да је први носилац чина доместика схола запада, Лав Фока, унапређен у тај положај са дужности стратега у теми Анатолика. Као и у претходним случајевима, и овом приликом титула магистра регулисала је формално ранг између две функције.¹¹⁹ Наведени пример показује да је поредак приказан у Тактикону Ескоријала такође био израз поштовања традиције а не реалног стања ствари: у доба које карактерише превласт тагматске над тематском војском, извесно је да су доместик схола, стратопедарх и стратилат у војној хијерархији имали предност над тематским стратезима, па према томе и над стратегом Анатолика.

Суштински допринос реформи врховне команде дао је Нићифор II Фока, установљењем положаја стратопедарха, који је можда већ у његово време, а најкасније у доба његовог наследника, био подељен по угледу на доместика схола. Стратопедарх је у правом смислу речи представљао конкурентски положај доместику схола, и будући да је био доступан евнусима (политички поузданијој категорији поданика), обезбеђивао је владара од одметања највишег официра централне команде. Извори из периода владе Нићифора II Фоке, Јована I Цимишкија и Василија II приказују стратопедарха као официра еквивалентног доме-

свега за одбрану Тракије, коју су угрожавали варвари са Дунава (§ 7); та војска, која је подржала узурпатора, била је домаћа, тј. припадала је Тракији (§ 61: „зло тамо није било непознато, нити је дошло са стране, већ је дошло одатле, и било је домаће“; Тракији су „утробу раздирали њени сопствени потомци“, итд.), детаљније *J. Lefort, Rhétorique et politique. Trois discours de Jean Mauropous en 1047*, ТМ 6 (1976) 268, 272–303; *Крسمановић*, Успон 132–136. Индикативно је, такође, да Јован Скилица спомиње и имања која су побуњеници из 1047. имали у Тракији, Scyl. 441.

¹¹⁶ Положај катепана Италије установио је Нићифор II Фока, *Oikonomidès*, Listes 354.

¹¹⁷ Катепан Италије био је, у ствари, упућен на територију теме Лангобардије, па се сматра да је та функција само нови назив за стару дужност — ону стратега Лангобардије; он је фактички коегзистирао са стратегом Калабрије, *Falkenhansen, Untersuchungen* 49, 84, 86–87; *Catherine Holmes, Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005, 436. Међутим, у хијерархијском поретку катепан Италије ипак је имао знатно виши ранг, који је морао проистацати из степена његове командне власти.

¹¹⁸ На пример, према Скилици, Михаило Пафлагонац послао је Георгија Манијакиса око 1037. у експедицију против Арабљана са Сицилије, именовавши га за стратега автократора, Scyl. 398. Према истом извору, 1042. године, у време Зоје и Михаила Калафата Манијакис је именован за „стратега автократора тагми у Италији“ (ibid. 422); детаљније о противречним подацима у изворима в. *Крسمановић*, Успон 93–94; 98.

¹¹⁹ Патрикија и стратега Антолика, Лава Фоку, уздигао је Роман II за доместика схола запада и магистра, Theoph. Cont. 472; Sym. Mag. 758.

стику схола. Почев од чињенице да је Нићифор Фока од именованја евнуха Петра за стратопедарха (965. или 967)¹²⁰ држао упражњен положај доместика схола, преко података о активностима стратопедарха у Цимискијевом рату за Бугарску, када се овај официр појављује као заповедник „Трачана и Македонаца“,¹²¹ до описа његових активности на почетку владе Василија II, када га Јован Скилица, свакако претерујући, означава као заповедника „свих источних тагми“ (τῶν ἐφ' ὧν ... πάντων ταγματῶν),¹²² командна власт стратопедарха испољавана је на исти начин као и у случају његових колега, доместика схола и стратилата. Међутим, у Тактикону Ескоријала не спомињу се нижи официри стратопедарха, карактеристични за штаб тагматског заповедника (нпр. топотирит).¹²³ Стратопедарх је, према томе, једини тагматски официр највишег ранга, коме уз именованје на дужност није следовала сасвим одређена тагма (доместик схола добијао је тагму схола а стратилат — тагму стратилата¹²⁴). Отуд се и поставља питање да ли је његова командна власт могла да се протеже на тагму схола.¹²⁵ У сваком случају, од краја 10. века и током наредног столећа, представници врховне команде губе непосредно заповедништво над тагмама, тако да ће тагмом схола командовати топотирити, док се доместик схола и стратопедарх појављују као највиши заповедници војске у походу, чији је састав био провизорног карактера.¹²⁶

Реформа врховне војне команде окончана је увођењем стратилата у ред званичних (тактиконских) функција, до којег је дошло под Јованом I Цимискијем. Првобитно, стратилат је, како се претпоставља, био везан за оснивање „тагме стратилата“,¹²⁷ али је врло брзо та функција стекла карактер једнак домести-

¹²⁰ У литератури се први помен стратопедарха различито датује и увођење те дужности ставља се у контекст смењивања Јована Цимискија са положаја доместика схола истока; дакле, Нићифор II Фока сменио је Цимискија, а потребу за официром чија је командна власт истог ранга задовољио је именованјем Петра за стратопедарха, *Oikonomidès*, Listes 335; према *Βλυσίδου*, *Μικρά Ασία* 82, до Цимискијеве демобилизације дошло је око 965; *Cheyne*, *Skyllitzès* 228 n. 54, се опредељује за 967.

¹²¹ Scyl. 300. Према Лаву Такону, стратопедарх Петар био је уз Варду Склира већ на почетку Цимискијеве владе постављен за заповедника у византијско-руском рату за Бугарску, *Diac*. 107.

¹²² Scyl. 315.

¹²³ Уместо дотадашњег једног ТЕ региструје два топотирита схола, једног за источни а другог за западни део Царства (*Oikonomidès*, Listes 273₆₋₇); такође спомиње се и топотирит стратилата (273₂₂), као и остали топотирити везани за тагматске официре.

¹²⁴ И остали тагматски заповедници имали су своје тагме — доместик ексукубита тагму ексукубита, доместик бесмртних — истоимену тагму, итд., *Oikonomidès*, Listes 334.

¹²⁵ Питање има смисла само за период који је непосредно следио оснивању функције стратопедарха. Командна власт највиших официра из ТЕ — доместика схола, стратопедарха и стратилата — над провинцијском војском била је провизорног карактера, једнако као у случају ванредних именованја (моностратег, стратег автократор).

¹²⁶ *Oikonomidès*, *Évolution* 142.

¹²⁷ Scyl. 315; cf. *Oikonomidès*, Listes 332. Могла би се, донекле, направити паралела између доместика схола и стратилата: стратилат је као и стари доместик схола имао под собом посебну тагму која је овом официру припадала уз именованје, на исти начин како је тагма схола припадала доместику схола. Такође, стратилат из ТЕ, наведен у форми јединствене функције, подсећа на старог доместика схола, чије су се надлежности односиле на источни део Царства, односно на ис-

ку схола и стратопедарху, те се с таквом командном влашћу он спомиње у изворима већ од Цимискијевог доба.

Најочљивија последица спроведене реформе била је да су током наредног века византијски цареви имали могућност да своје врховне војсковође именују не само на једну од поменутих функција, него су теоретски (што пракса, ипак, није забележила) били у прилици да попуне свих пет. Увођење конкурентских функција доместику схола у ред званичних (редовних) достојанстава нужно је ограничавало овлашћења свих представника војног врха: од времена Нићифора II Фоке, они се, у већини случајева, појављују у улози војних заповедника територијално, циљно и временски ограничених експедиција. Ако се наведеном дода да је и после званичне реформе институције врховне команде, владар не само имао него и често користио право да по сопственој процени додељује ванредна овлашћења, постаје јасније до које мере је умањена војна власт командних официра.¹²⁸ Не треба, такође, изоставити ни чињеницу да Тактикон Ескоријала региструје реформу провинцијске команде: дукс и катепани, чија је војна власт била везана за тагматске јединице, преузимали су улогу врховних заповедника у одређеним подручјима, те су тако у многим околностима учинили излишним именовање официра централне команде.

Конкуренција коју је током шездесетих и седамдесетих година 10. столећа добио доместик схола имала је за последицу да се овај положај често држао упражњен.¹²⁹ Поуздани помени овог официра припадају времену Василија II (976–1025), али се у тим случајевима није радило о неуобичајеним мандатима.¹³⁰

точну војску. Да је увођење стратилата у ред тактиконских дужности означавало јачање позиција централне команде на истоку, упућују и синхрони извори који у Варди Склиру, првом познатом стратилату из Цимискијевог доба, виде заповедника „источних тагми“, тј. „целог истока“ (Scyl. 288, 300–301, 308, 314; Zon. 525).

¹²⁸ Криза врховне команде која ће наступити у 11. веку очитује се, између осталог, у све чешћем прибегавању ванредним овлашћењима. На пример, извори су забележили велики број именовања на функцију стратега автократора у време Константина IX Мономаха (1042–1055). Понекад се додељивање неке од званичних функција командног карактера појачавало додавањем ванредних овлашћења, па тако из времена владе Михаила VI Стратиотика (1056–1057) имамо и пример именовања за доместика истока и стратега автократора (Scyl. 493), који је само показатељ озбиљне девалвације власти која проистиче из командних функција.

¹²⁹ Једини доместик схола из времена Нићифора Фоке био је Јован Цимискије; за Цимискијевој влади, положај доместика схола истока био је на кратко испуњен: 973. доместик Мелиас поражен је у сукобу са Арабљанима код Амиде и допао је заробљеништва (*H. Grégoire, Notes épigraphiques*, Буз. 8/1 (1933) 79–88; *Kühn, Armee* 148); око 977. за доместика истока постављен је Варда Фока, који је, могуће, тај положај држао све до своје царске прокламације; на западу су под Василијем деловала још двојица доместика схола: Стефан-Кондостефан (986) и Нићифор Уран. Постоји, такође, могућност да је под истим царем дужност доместика схола запада обављао и Лав Мелисин (*Йорданов, Преслав* n^o161–162).

¹³⁰ Изузетак би могао представљати мандат Варде Фоке, међутим, нејасноће у изворима не допуштају да се прецизира време његовог трајања, јер постоје индиције да је привремено смењен са функције доместика схола, а затим поново постављен. У сваком случају, Варда Фока је узурпирао царску титулу 987, а у изворима је приказан као један од водећих људи у византијској војној хијерархији, који се непосредно пред побуну налазио на положају доместика схола истока; зна се да је имао велику самосталност у деловању у време када је гушио побуну Варде Склира, а такође су запажене његове војне активности у сиријском подручју.

С разлогом, међутим, неповерење у доместика схола ишчезло је тек када је, владаревом вољом, ова функција постала доступна евнусима: Константин VIII (1025–1028) поставио је на почетку своје владе евнуха Николу за доместика схола у рангу проедра.¹³¹

Закључак

Централизација врховне војне команде званично је у доба Аморијаца спроведена преко функције доместика схола, проширењем војне власти која из ње проистиче. Како је доместик схола био, пре свега, командни официр тагматске војске, основно питање које треба поставити јесте на који начин је проширење његових командних овлашћења на тематске трупе било повезано са византијском војном организацијом. Да ли је предност која је у војној хијерархији дата тагматском заповеднику била последица већ насталих промена у доташњој војној организацији или је реч о новој концепцији командне власти, спроведеној одозго?

Превласт тагматске (професионалне) војске над тематском недвосмислено је потврђена у изворима друге половине 10. столећа. Већ од самосталне владе Константина VII Порфирогенита терет арабљанско-византијског рата на источној граници морали су сносити професионални војници, који су у дужем и континуираном периоду били под оружјем. Врховна команда организована преко функције доместика схола показала је неуобичајену статичност у персоналном погледу, утолико што је дужност главнокомандујућег била у рукама припадника једне породице. Ратови који су, затим, вођени у доба три цара војника — Нићифора Фоке, Јована Цимискија и Василија II — само су потврдили настале промене у војној организацији и прелазак Византије на најамничку, тј. професионалну војску организовану по тагматском принципу.¹³² Ту превласт исказао је и Тактикон Ескоријала и то не само у погледу повећања броја највиших командних официра, већ и у установљењу центара тагматске команде на провинцијском нивоу. Сви дуке и катепани који се наводе у тој ранг-листи били су географски упућени на неку област или град, а висок ранг који су носиоци ових чинова заузимали у службеној хијерархији формално је потврдио да је реч о потискивању класичне тематске војске на провинцијском нивоу.¹³³

¹³¹ Scyl. 370. На основу печата на којима се спомиње Петар, доместик схола запада, Јорданов је оставио могућност да се власник печата идентификује са стратопедархом Петром, евнухом, војсковођом из времена Нићифора II Фоке, Јована I Цимискија и Василија II, *I. Jordanov, Molybdobulles de domestiques des scholes du dernier quart du Xe siècle trouvés dans la stratégie de Preslav, Studies in Byzantine Sigillography 2, 1990, 203–206; исти, Печатите n^o148–157, 158; из наведеног би произашло да је положај доместика схола (запада) постао доступан евнусима пре него што је ту новину увео Константин VIII. Међутим, идентификација поменуте две личности није поуздана.*

¹³² *J.-C. Cheynet, La politique militaire byzantine de Basile II à Alexis Comnène, ZRVI 29/30 (1991) 61–74.*

¹³³ У ТЕ дукама и катепанима претходили су стратег Анатолика и петорица највиших командних официра византијске војске, а следили су им функционери у рангу стратега тема и градо-

Међутим, сузбијање тематског командног кадра које започиње тридесетих година 9. века, у време Теофила, а потврђује се под Михаилом III Аморијцем, морало је имати подлогу у војној организацији. Пренос врховних командних овлашћења над византијском војском на заповедника тагме схола у најмању руку сугерише питање које су му провинцијске трупе стављане по потреби на располагање. У литератури је обрађена пажња на постојање посебних јединица у оквиру класичне тематске војске,¹³⁴ чији су припадници, највероватније, били професионални војници, који су, за разлику од осталих тематских војника, непрекидно били под оружјем; они су у изворима означавани као *ταξέωται, ταξάτοι и ταξατιῶνες*.¹³⁵ Први подаци о активностима таксата потичу из друге половине 7. века, дакле, из периода пре него што се доместик схола појављује као врховни заповедник војске у одсуству цара.

У прилог мишљењу о постојању професионалних јединица у оквиру тематских војски иду и вести које показују велику мобилност тематских стратега и њихових трупа. У том смислу упадљиве су, на пример, активности војски Тракије и Македоније и њихових стратега. Било је уобичајено да трупе стациониране у једној теми учествују пре свега у одбрани матичних области али и оних које су им географски блиске. Утолико се примарни војни задатак трачких и македонских трупа и њихових заповедника може дефинисати као одбрана северне границе Царства од Бугара (што је, према Константину Порфирогениту, био и разлог образовања ових округа¹³⁶). Наведено потврђује и Теофанов Настављач, који објашњава да је постојао закон (*νόμος*) „да када су Бугари мировали“ ове војске буду употребљене и на истоку, тј. у другим областима Царства.¹³⁷ Дакле, трачке и македонске тематске јединице бране северну границу, те на њихов терет пре свега (али, не искључиво¹³⁸) падају бугарско-византијски сукоби, али оне активно учествују у походима на истоку,¹³⁹ а у више наврата спомиње се

ва. Закључно са Цимискијевом владом било је установљено укупно седам командних центара тагматске војске на провинцијском нивоу: у Антиохији (која је била седиште дуке), у Месопотамији на истоку (дука), у Халдији (дука), у дунавској Месопотамији (катепан), у Италији (катепан), у Солуну (дука) и у Адријанопољу (дука), *Oikonomidēs, Listes 263*.

¹³⁴ О тематским војницима в. *Μαρίθα Γριγοριου-Ιωαννιδου, Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από το 10^ο αιώνα κ.ε.*, Солун 1985 (мени недоступно). *Љ. Максимовић*, Тематски војници у византијском друштву — прилог новом процењивању проблема, ЗРВИ 39 (2001/2002) 25–49 (са прегледом литературе).

¹³⁵ *Ahrweiler, Administration 42 et n. 3; 71 et n. 5; Martha Grigoriou-Ioannidou, Un problème de l'institution de thèmes pendant les Xe et XIe siècles, ByzF 19 (1993) 35–41 (посебно стр. 38, 39 и н. 22; 40).*

¹³⁶ *De Them. 84.* Тема Тракија образована је у време Константина IV (668–685), а на прелазу из 8. у 9. век од њених западних области образована је тема Македонија, детаљније *P. Soustal, Tabula Imperii Byzantini 6 (Thrakien), Wien 1991, 76 et n. 131; 82.*

¹³⁷ *Theoph. Cont. 181.*

¹³⁸ Источне трупе су по потреби бивале ангажоване на западу. Већ су споменути подаци о учесницима у бици са Крумом из 811, међу којима се спомиње стратег Анатолика (в. нап. 52); такође, 813, Лав Јерменин, тадашњи стратег Анатолика учествовао је са стратегом Македоније у бици код Версиникије, *Theoph. 500–501.*

¹³⁹ Код Теофановог Настављача споменут је поход који је Михаило III предузео 861. против емира Мелитине Амра, предводећи 40 000 „Трачана и Македонаца“, *Theoph. Cont. 177; Scyl.*

њихово деловање на подручју јужне Италије.¹⁴⁰ Слични подаци постоје и о другим тематским војскама, па се, на пример, спомињу „одабране“ (ἐπιλέκτων) јединице Харсијанона и Кападокије, које су под заповедништвом Стефана Максентија послате у јужну Италију у време Василија Македонца.¹⁴¹

У наведеним случајевима извесно је да нису сви тематски контингенти слати у угрожена подручја већ одређени број јединица које су могле бити мобилисане у краћем периоду. Од времена Аморијаца, таква разнородна војска стављана је, по правилу, под заповедништво пре свега доместика схола или официра чија је командна власт била регулисана ванредним овлашћењима. При томе, треба нагласити да су се активности доместика схола превасходно односиле на источни и балкански део Царства,¹⁴² док се на западу команда и даље организовала преко, пре свега, функције моностратега.

О војним овлашћењима доместика схола подаци из извора показују следеће: он се, по правилу, наводи као заповедник „тагми и тема“; његова овлашћења протежу се на копнене трупе; уколико је реч о садејствовању копнене војске и флоте, уз доместика ће се спомињати и друнгарије флоте (као, на пример, у време рата са Симеоном¹⁴³); доместик схола је на ратишту могао да прати цара или да на неки начин дели команду са њим¹⁴⁴ (у том случају, долази до промене у командном ланцу утолико што цар преузима улогу врховног заповедника), што,

99. Genes. 65 спомиње учешће Трачана и Македонаца, али и других тема: σύν λοιποῖς θεμάτων στρατεύμασι; cf. *Lemerle*, Pauliciens 94.

¹⁴⁰ О томе посебно говоре подаци из времена владе Василија I Македонца; у три експедиције које су једна за другом биле послате у подручје јужне Италије, учествовале су трупе из Тракије и Македоније: око 880, Лав Апостип „тадашњи стратег Тракије и Македоније“ послат је у јужну Италију; 882/883, за „стратега војски у Лангобардији“ означен је Стефан Максентије, који је у јужну Италију дошао са „Трачанима и Македонцима и одабраним Харсијанитима и Кападоцијанима“; њега је 885. наследио Нићифор Фока Стари, „моностратега западних тема, Тракије и Македоније и Кефалоније, Лангобардије и Калабрије“, *Theoph. Cont.* 305, 312; G. Monachos-Muralt 757; cf. *J. Gay*, L' Italie méridionale et l' Empire byzantin depuis l' avènement de Basile I jusqu' à la prise de Bari par les Normands (867–1071), Paris 1904, 112, 132–133; *Ђурић*, Фоке 231–233; *Falkenhausen*, Untersuchungen 74–75.

¹⁴¹ *Theoph. Cont.* 312; уп. *Scyl.* 160, који сажето преноси Теофановог Настављача, изостављајући Харсијаните.

¹⁴² То је био разлог због кога је, после деобе функције доместика схола из времена Романа II, правим наследником доместика схола сматран доместик схола истока, који је, сходно томе, често и називан једноставно „доместик схола“, *Ahrweiler*, Administration 57–58.

¹⁴³ Реч је о случајевима када се примењује тзв. тактика двоструке офанзиве и када копнена војска иде од југа ка Дунаву (преко византијске Тракије) а истовремено црноморска флота преко ушћа Дунава затвара Бугаре са севера. У време када је Нићифор Фока Стари предводио копнене трупе као доместик схола (894), друнгарије флоте, Евстатије, споменут је, такође, уз њега као заповедник, *Theoph. Cont.* 358.

¹⁴⁴ Уобичајено је било да доместик схола делује самостално, али постоје и други примери, не само онај који се односи на Теофила и Манојла, већ на доместика схола запада, Стефана Кондостефана, који је 986. пратио Василија II у походу против Сердике, *Scyl.* 331. Исто важи и за командне функционере који се појављују у ТЕ; извори показују да, по правилу, они делују самостално, али у случају да је на престолу цар-војник, онда се дешава да он преузима улогу главнокомандујућег у неком походу.

на пример, није била карактеристика главнокомандујућег са ванредним овлашћењима стратега автократора.¹⁴⁵

Централизација врховне команде морала је бити подстакнута и потребом да Византија поправи позиције у рату са Арабљанима. Велики губици које је Царство претрпело под Михаилом II Аморијцем, као и притисак на источној граници захтевали су другачију организацију врховне команде, те се преносом врховних овлашћења на доместика схола обезбедило ефикасније руковођење војним походима. Од времена Аморијаца доместик схола учествује на ратиштима која су у датом тренутку била од виталног интереса за Византију. Под Теофилом, Михаилом III и Василијем Македонцем радило се о одбрани малоазијских покрајина, а од Лава VI приоритет је дат бугарско-византијском рату, који је вођен на подручју Тракије и Македоније. После епохе ратова са Симеоном, Византија се окреће истоку, у којем је борба за одбрану Мале Азије и проширење власти ван њених граница обележила не само другу половину 10. века већ и владу Василија II. Велики војни успеси, које је Византија постигла током тог периода, остварени су, пре свега, преко функције доместика схола.

После реформе институције врховне команде, која је спроведена за владе Романа II, Нићифора II Фоке и Јована I Цимискија, командна власт доместика схола се постепено ограничава, те се он најчешће појављује у улози заповедника територијално и циљно ограничених експедиција. Већ од краја 10. века долази до раздвајања тагме схола од доместика схола, а од Константина VIII тај положај се отвара према евнусима. Отуд се у изворима 11. века доместик схола наводи само као доместик истока и доместик запада. Предност истока могла се потврдити и у чињеници да је до епохе Комнина доместик истока означаван и као велики доместик.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Тенденција ка већој контроли командних функција, која се може пратити од установљења званичних положаја конкурентских доместику схола, видљива је и на примеру стратега автократора: у време Василија II, при крају рата са Самуиловим наследницима, Давид Аријанит је, према Скилици, именован „за стратега автократора“ у Скопљу (Scyl. 358; према допуни Михаила Деволског, реч је о положају катепана Бугарске). У то време цар се, такође, налазио на балканском ратишту, додуше, не у оном подручју које је поверено Аријаниту. Утолико је занимљивије споменути да се према *P. Stephenson, Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204, Cambridge 2000, 74*, власт Давида Аријанита, стратега автократора у Скопљу, односила на стратега тема-тврђава образованих у подручју северно од линије Драч–Солун; у том случају, дакле, стратег автократор би ипак имао сведена овлашћења, а израз автократор означавао би врховног стратега у дотичној области; међутим, питање је колико такву интерпретацију дозвољава природа функције стратега автократора, јер подаци из извора показују да из ње проистичу пре свега командна овлашћења над војском у походу. Такође, вести о стратезима автократорима из познијег периода сведоче да у походима које предводи тај официр цар, по правилу, не учествује.

¹⁴⁶ Детаљније *Oikonomidès, Évolution 142–143*.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- Ahrweiler*,
Administration *Hélène Glykatzis-Ahrweiler*, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe–XIe siècles, BCH 84 (1960) 1–111 (VR = Études sur les structures administratives et sociales de Byzance, London 1971, n° VIII).
- BCH Bulletin de Correspondance hellénique
- Byz. Byzantion, Bruxelles.
- ByzF Byzantinische Forschungen, Amsterdam.
- CFHB Corpus Fontium Historiae Byzantinae.
- Cheyne*, Phocas *Dagron*, Traté (Appendice).
- Cheyne*, Effectifs *J.-C. Cheyne*, Les effectifs de l'armée byzantine aux Xe–XIIe s., Cahiers de civilisation médiévale X–XII siècles, XXXVIII/n° 4 (1995) 319–335.
- Cheyne*, Skylitzès Jean Skylitzès. Empereurs de Constantinople, trad. *B. Flusin*, annoté *J.-C. Cheyne*, Paris 2003.
- Dagron*, Traté *G. Dagron*, *H. Mihăescu*, Traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963–969), Paris 1986.
- DAI Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio, ed. *Gy. Moravcsik*, transl. *R. J. H. Jenkins*, CFHB, Washington 1967.
- De Cer. I Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, I, ed. *J. J. Reiske*, Bonn 1829.
- De Them. Constantino Porphyrogenito, De Thematibus, ed. *A. Pertusi*, Studi e Testi 160, Vatican 1952.
- De Vel. *Dagron*, Traté.
- Diac. Leonis Diaconi Caloënsis historiae libri decem, ed. *C. B. Hase*, Bonn 1828.
- DOP Dumbarton Oaks Papers, Washington.
- Ђурић*, Фоке *И. Ђурић*, Породица Фока, ЗРВИ 17 (1976) 189–296.
- EO Échos d' Orient, Kadiköy–Bucharest.
- Falkenhausen*,
Untersuchungen *Vera von Falkenhausen*, Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis 11. Jahrhundert, Wiesbaden 1967.
- Ферлуга*,
Ниже јединице *Ј. Ферлуга*, Ниже војно-административне јединице тематског уређења, ЗРВИ 2 (1953) 61–98.
- Ferluga*, Clisure *J. Ferluga*, Le clisure bizantine in Asia Minore, ZRVI 16 (1975) 9–23.
- ФК Филотејев клиторологион, *Oikonomidès*, Listes 65–235.
- G. Monachos-Muralto Georgios Monachos dictus Hamartolos, Chronicon, ed. *E. De Muralto*, Petropolis 1859.
- Genes. Iosephi Genesii regum libri quattuor, rec. *A. Lesmueller-Werner* et *I. Thurn*, CFHB 14, Berlin 1978.
- Georg. Mon. Cont. Theophanes Continuatus, ed. *I. Bekker*, Bonn 1838, 761–924.

- Georg. Monach. II Georgii Monachi Chronicon II, ed. *C. de Boor*, Leipzig 1904.
- Grégoire, Manuel et Théophobe* *H. Grégoire, Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères, Byz. 9/1 (1934) 183–204.*
- Guilland, Recherches I* *R. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines I, Berlin – Amsterdam 1967.*
- Йорданов, Преслав* *И. Йорданов, Печатите от стратегията в Преслав (971–1088), София 1993.*
- Крсмановић, Успон* *Бојана Крсмановић, Успон војног племства у Византији XI века, Београд 2001.*
- Kühn, Armee* *H.-J. Kühn, Die Byzantinischen Armee im 10. und 11. Jahrhundert, Wien 1991.*
- L. Gramm. Leonis Grammatici Chronographia, ed. *I. Bekker*, Bonn 1842.
- Lemerle, Pauliciens* *P. Lemerle, L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques, TM 5 (1973) 1–144.*
- Lemerle, Thomas le Slave* *P. Lemerle, Thomas le Slave, TM 1 (1965) 255–297.*
- Μικρά Ασία *B. Влусиду, Е. Кундура-Галаки, Сп. Ламбакис, Т. Лунгис, А. Савидис, Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος} – 11^{ος} αι.), Αθήνα 1998.*
- Oikonomidès, Listes* *N. Oikonomidès, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972.*
- Осѣрогорски, Браћа Василија I* *Г. Осѣрогорски, Браћа Василија I, СД III, Београд 1970, 296–304 (=Братя Василия I, Сборник в память на професор Петър Ников, София 1939, 324–350).*
- Осѣрогорски, Историја* *Г. Осѣрогорски, Историја Византије 1959 (СД VI, 1970).*
- REB *Révue des études byzantines, Paris.*
- S. I *W. Seibt, Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, I: Kaiserhof, Wien 1978.*
- Scyl. *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. I. Thurn, V, Series Berolinensis, Berlin – New York 1973.*
- СД *Сабрана дела.*
- Sym. Mag. *Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonn 1838, 601–760.*
- Theoph. *Theophanis Chronographia, rec. C. De Boor I, Leipzig 1883.*
- Theoph. Cont. *Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonn 1838.*
- ТБ *Тактикон Бенешевича, Oikonomidès, Listes 237–253.*
- TE *Тактикон Ескоријала, Oikonomidès, Listes 255–277.*
- TM *Travaux et Mémoires, Paris.*
- ТУ *Тактикон Успенског, Oikonomidès, Listes 41–63.*
- Vasiliev, Byzance et les Arabes* *A. A. Vasiliev, Byzance et les Arabes, I: La dynastie d'Amorium (820–867), ed. Française H. Grégoire, M. Canard, Bruxelles 1935.*

Vatop.	Actes de Vatopédi I: des origines à 1329, Archives de l’Athos XXI, ed. <i>J. Bompaire, J. Lefort, Vassiliki Kravari, Ch. Giros</i> , Paris 2001.
W.S. II	<i>Alexandra-Kyriaki Wassiliou, W. Seibt</i> , Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, II: Zentral- und Provinzialverwaltung, Wien 2004.
Z.N.	Byzantine Lead Seals, by <i>G. Zacos</i> , comp. and ed. <i>J. W. Nesbitt</i> , II, Bern 1984.
Zon. III	Ioannis Zonarae epitomae historiarum III, ed. <i>Th. Bütner – Wobst</i> , Bonn 1897.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института, Београд.

Bojana Krsmanović

THE POTENTIAL OF THE OFFICE OF *DOMESTIKOS TON SCHOLON*
(8TH–10TH CENTURIES)*

The flexibility of the Byzantine state apparatus was provided by the Emperor’s capacity to grant competences, offices and honorary titles at his will, a feature that had a considerable impact on the organization of the supreme command in the Empire.

Two basic types of military offices can be distinguished: the so-called official (those known from *taktika*) and the unofficial, i.e. extraordinary ones (*monostrategos, strategos-autokrator*). The designations of the latter are often denied the status as technical terms. Now, whether these terms are technical or not is only to be determined on the basis of the existence or non-existence of clearly defined competences attached to them. For instance, the report of Nikephoros Phokas the Elder’s appointment to the post of “*monostrategos* of the Western Themes, Thrace and Macedonia and Kephalaria, Longobardia and Calabria” (G. Monachos-Muralt 757) bears witness to the clearly defined military competences of the *monostrategos*. It is therefore highly improbable that the term ‘*monostrategos*’ was used in its literal sense here: it is an officer whose power is not only military, but also explicitly accumulative in nature. Accumulative military power, i.e. a power over military units of dif-

* The present paper is a part of a wider research project dealing with the institution of the supreme command in Byzantium in the period between the 8th and the 11th centuries. The first part of the project, presented here, is devoted to the development of the office of *domestikos ton Scholon*, whereas the second one, to appear in ZRVI 44, deals with comparison of the accumulative military powers of the *domestikos ton Scholon*, the *stratego*i of the themes, and the extraordinary functions of *monostrategos* and *strategos-autokrator*.

ferent types and origins, is the basic characteristic of the highest commanding offices.

From the standpoint of the Byzantine practice, the bestowal of a command or prerogatives (ἀρχή, ἐξουσία) has to be kept apart from the appointment to an office, since in many cases a certain kind of military power did not necessarily follow from a certain kind of military office, even the coincidence of power and office was common enough. As for the supreme military command, at least three ways of granting it can be distinguished:

- 1) bestowal of official, i.e. *taktikon* military offices (*strategoi* of the themes, commanders of *tagmata*);
- 2) bestowal of extraordinary military competences (naming to the office of *strategos-autokrator* or *monostrategos*);
- 3) bestowal of military competences to an official whose post does not belong to the category of military offices (*logothetes tou dromou*, eunuchs of the Imperial palace as supreme commanders of military campaigns — *parakoimomenos*, *protovestiaros*, etc.).

The interpretation of both an office (official or unofficial) and the power it was to be invested with depended on the decision of the ruler and on his interventions in the functioning of the state apparatus. In a considerable number of attested cases, for instance, the so-called official offices — which, in contrast to the extraordinary, unofficial ones, did imply a set of traditionally defined competences — transcended their basic content through a decision by the Emperor. Thus, all offices mentioned in the Byzantine *taktika* had a certain potential which was fully realized only if the ruler saw to it by granting the bearer of the office more power than was common for the duty he was performing.

The process of the historical development of an office is to be interpreted as a change of its original content. On the one hand, when the competences attached to an office were abolished or restricted, the office tended to turn into an honorary title over time (a fate shared by many, if not all, Byzantine offices). On the other hand, if the prerogatives were changed or widened, an office could grow weaker or stronger with respect to the power it carried. The way the potential of an office was realized is neatly illustrated by the example of the office of *domestikos ton Scholon*.

Since *domestikos ton Scholon* came to be the most prestigious (official) office in the Byzantine military hierarchy, the way it developed is illustrative of the development of the entire institution of supreme command in the Empire. In the course of two centuries, which is the time that passed between the first mention of the *domestikos ton Scholon* as an independent officer (767/8) and the final stage of the military reform under John I Tzimiskes, reflected in the Escorial *Taktikon* (971–975), four stages in the development of the office of *domestikos ton Scholon* can be discerned.

I. Time of the predominance of the *Strategoï* of the themes

The first stage in the development of the office of *domestikos ton Scholon* can be traced back to the time of Constantine V, more precisely to the first mention of the *domestikos ton Scholon* as an independent officer in the Byzantine army (767/8); this stage ended with the seizure of power by the Amorian dynasty (820). From the point of view of the organization of the supreme command, this period is characterized by the predominance of the *strategoï* of the themes, first of all the *strategos* of Anatolikon, who played the dominant role in warfare. At the same time, the *domestikos ton Scholon* is indisputably the most eminent officer of the Capital, the title being frequently mentioned in the context of internal religious and dynastic conflicts. If he took part in warfare, the *domestikos ton Scholon* cooperated with the *strategoï* of the themes, but he was not their superior.

The entry for 781/2 from Theophanes, mentioning a certain Antonios, who participated in the campaign at the lake Bane as a “*domestikos ton Scholon* with *tagmata*” (Theoph. 456: τὸν δομέστικον σὺν τοῖς τάγμασιν), shows that at this time this officer had a command not only of the *tagma ton Scholon*, but also of the *tagma* of the *Exkoubitoi* (first mentioned in 765). Later, after the creation of the remaining two Constantinopolitan *tagmata* — *tagma* τοῦ ἀριθμοῦ (791) and *tagma* of the *Hikanatoi* (809) — the power of the *domestikos* extended, so that he was occasionally in command of all four *tagmata*, known as τὰ βασιλικὰ τάγματα or τὰ τέσσαρα βασιλικὰ τάγματα.

II. From officer of the Capital to provincial officer

The second stage in the development of the office of *domestikos ton Scholon* falls in the time of the Amorian dynasty. In this period, the Capital’s most eminent officer took over the leading role in the military hierarchy and became the supreme commander of the army at war in the absence of the Emperor, with both the *tagmata* of the Capital and the armies of *themata* (i.e. of the provinces) under his control. A process of centralization of the supreme command was taking place, reflected on the one hand in the reduction of the military power of the *strategoï* of the themes (first of all the *strategos* of Anatolikon), and on the other in the expansion of the commanding power of the *domestikos ton Scholon*, who was now the commander of “*tagmata* and *themata*”, i.e. of the military units of both the Capital and the provinces.

The first step in this process was the administrative reorganization of the themes of Asia Minor (triggered by the uprising of Thomas the Slav) in the time of Michael II the Amorian, whereby large themes were fragmented, with the resulting curtailment of the military power exercised by the *strategoï*.

During the reign of his son Theophilos, it was the commanding officers that were favored instead of the military-administrative representatives, as witnessed by the activities of the most eminent military leaders of that period, the *domestikos ton Scholon* Manuel the Armenian and the commander of the *Persian tagma* (περσικὸν τάγμα) Theophobos. The first formal indications of the change in the military hier-

archy date back to the period of Theophilos' reign. All four preserved *taktika* of the 9th and 10th centuries clearly indicate the primacy of the *strategos* of Anatolikon over the *domestikos ton Scholon*. Until Theophilos, the posts of *strategos* of Anatolikon and *domestikos ton Scholon* had not constituted hierarchically interconnected ranks on the path of career advancement. It was only with the official promotion of Manuel the Armenian from the office of *strategos* of Anatolikon to the rank of *domestikos ton Scholon* that the model of advancement in the military hierarchy to be predominantly used in the future was defined. Manuel's case served as a model in yet another important issue: the primacy of the *domestikos ton Scholon* was as a rule formally justified by an honorary title, a practice that, according to the sources, became common in the second half of the 10th century (the rank of the *domestikos ton Scholon* was usually supplemented by the title of *magistros*). However, even before that, the rank of the *domestikos ton Scholon* with the title of *patrikios* (such as Nikephoros Phokas the Elder) was higher than that of the *strategoï* of the themes with respect to the commanding power they were invested with.

The increasing importance of the office of *domestikos ton Scholon* is unequivocally attested from the time of the independent reign of Michael III (856–867). Theophanes Continuatus and other sources are explicit that at this time the Amorian family took over the control of the army, using the office of *domestikos ton Scholon* as a means for that purpose. The way this post was filled is illustrative of the flexibility of the Byzantine state apparatus, one of the most important features of which was the lack of coincidence between the competences (ἀρχή, ἐξουσία) and the office.

In the period between 856 and 867, the nominal office bearers were the Emperor's uncle Bardas, Bardas' eldest son Antigonos, and Petronas, Bardas' brother. Bardas got this post in 856, but it is not known when he formally left it; Antigonos is mentioned as the *domestikos ton Scholon* in 863 and 866 (at the time his father was killed); Petronas is said to have officially assumed the office after the victory in the battle of Poson, 863 (Theoph. Cont. 183; De Cer. I,647; Scyl. 101); he probably held it until his death in 865. In two places, Theophanes Continuatus mentions that Bardas held the office of the *domestikos ton Scholon*, but since he was not fully able to perform the duties connected with it because of his other political functions, he yielded it to his brother Petronas (Theoph. Cont. 167, 180). Thus Petronas, *strategos* of the Thrakesion theme, appears as the supreme commander of the Byzantine army already in 856, even though Bardas only temporarily yielded him the competences of the *domestikos ton Scholon*, not the office itself. Yet another instance of the transfer of military power not followed by an official naming to the corresponding office is attested in 863. The official *domestikos ton Scholon* at that time was Antigonos, but the offensive of 'Umar, emir of Melitene, prompted the Emperor to order Petronas, *strategos* of the Thrakesion theme, to take over the command of the Byzantine army. Petronas was thus a superior of the *strategoï* of the themes of Armeniakon, Boukellarion, Koloneia, Paphlagonia, Anatolikon and Cappadocia, to the *kleisourarchoi* of Seleukeia and Charsianon, and to the *strategoï* of Thrace and Macedonia. On the top of it, "the theme of Thrakesion" and four Imperial *tagmata* were

under his command. After the victory, Petronas was officially named *domestikos ton Scholon* (Theoph. Cont. 181).

This example is important for two reasons. First, it shows the practice of granting broadest possible military competences to a person without raising him to the corresponding office. There is one more instance of this *indirect exercising of an office*, attested somewhat later: while Nikephoros Phokas was preoccupied with the Cretan campaign (960/961), his brother Leo took charge on the eastern front, which is explained by Theophanes Continuatus as Leo's engagement ἐκ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ (Theoph. Cont. 479). Second, the detailed description of Petronas' prerogatives together with the data on the parties in the conflict of 863 allow us to define more precisely the competences of the *domestikos ton Scholon*. Primarily, he was the commander of the *tagma ton Scholon*, whose commanding power could, if necessary, be extended to cover all the *tagmata* of the Capital. From the time of Michael III (probably already since Theophilos), the competences of this officer could be expanded to include the control over all provincial armies, i.e. the armies of *themata*. *Domestikos ton Scholon* was thus advanced to the position of the commander of the whole army in the absence of the Emperor, the sources often referring to him as the commander of 'both *tagmata* and *themata*'.

III. The tenth century: The phenomenon of the privatization of the office

In the 10th century, the office of *domestikos ton Scholon* underwent a new development, in the course of which it assumed two features highly uncharacteristic for the Byzantine state practice. Arising from the decisions made by the Emperor himself, these two features may be subsumed under the term *privatization* of the office. The first one pertains to the duration of the mandate of the *domestikos ton Scholon*, at that time the only holder of the supreme command (John Kourkouas under Romanos I Lekapenos; Bardas and Nikephoros Phokas during the reigns of Constantine VII and Romanos II). The second is the succession of the members of one family in this office (the case of the Phokades at the time of Constantine VII and Romanos II). The fact that the supreme command was in the hands of few people for long periods of time (a phenomenon unique in the history of Byzantium) at first doubtlessly contributed to its centralization. Later, however, this caused increasing decentralization of the supreme command, insofar as the *domestikos ton Scholon* now stood between the Emperor in Constantinople and the (professional) army on the eastern frontier. Furthermore, he was not merely a loyal subject anymore, like John Kourkouas used to be; instead, he was assuming the role of the creator and coordinator of the entire eastern policy and was only formally subjected to the Emperor (the case of the Phokades family).

IV. The reform of the supreme command: Creation of rival offices

The fourth stage in the development of the office of *domestikos ton Scholon* falls in the period of the reforms of the institution of supreme command in the Empire. The basic characteristics of this period are, on the one hand, the increasing

number of the commanding officers of highest rank (because of the introduction of new duties), and on the other, the curtailing of their power, so that since the reign of Nikephoros II Phokas they functioned merely as leaders of individual military expeditions within limited territories and with limited goals. This naturally also led to the curtailment of the competences of the *domestikos ton Scholon*.

Formally, the reform started with the division of the office of *domestikos ton Scholon* and the creation of two new offices — *domestikos ton Scholon* of the East and *domestikos ton Scholon* of the West — in the first years of the reign of Romanos II.

The reform gained momentum during the reign of Nikephoros II Phokas, when the office of *stratopedarches* was created. The Escorial *Taktikon* mentions two *stratopedarchai*, those of the East and of the West. This points to the split position of the *domestikos ton Scholon* as the model for the organization of this new commanding office of highest rank. The office of *stratopedarches* had two salient features. The first is commented upon in the narrative sources: ever since its creation (in 965 or 967), the new office was accessible to eunuchs. The second feature can be inferred from the Escorial *Taktikon*, which does not mention any lower officers belonging the staff of *stratopedarchai* (like e.g. *topoteretes*). This means that this officer did not have a specific *tagma* under his command. In view of these facts, one may wonder whether a *stratopedarches* could replace a *domestikos ton Scholon* and take over the command of the *tagma ton Scholon* from the outset. If this was the case, he was the deputy of the *domestikos ton Scholon* in the narrow sense of the word, endowed with the same type of commanding power. In any case, from the end of the 10th century onwards, the *tagma ton Scholon* was headed by the *topoteretes ton Scholon*, not by the *domestikos*, this new development only increasing the similarity of *domestikos ton Scholon* with *stratopedarches* as described in the Escorial *Taktikon*.

The reform of the institution of supreme command was completed under Tzimiskes with the creation of the office of *stratelates*, described in the Escorial *Taktikon* as a singular position. Initially, this office resembled the old function of *domestikos ton Scholon* in that it was connected with the command of *tagma* of *stratelatai*. However, *stratelates* was also soon to become a commander of armies provisionally assembled for a particular campaign.

Thus, beginning with the reign of Tzimiskes, the Emperor could choose between one of the five officers of highest rank, with the result that the power of the previously first officer of the Byzantine army — the *domestikos ton Scholon* — was clearly limited. In addition, the reform of the commanding system also brought about changes in the provinces: the creation of the offices of the provincial *doukai* and *katepano* often rendered the nomination of the representatives of the central command superfluous.

Conclusion

The centralization of the supreme command at the time of the Amorion dynasty (under Theophilos and Michael III) was carried out by expanding the competences of *domestikos ton Scholon* from the *tagmata* of the Capital to the provincial

army. The units of the provincial army put at his disposal when necessary were probably units made up of professional soldiers which were incorporated into the armies of the themes (perhaps ταξεῖται/ταξάτοι/ταξατιῶνες). The hypothesis of the existence of professional military units within the armies of the themes is supported by the reports which point to great mobility of the *strategoī* of the themes and their troops. A good example of this are the activities of the Thracian and Macedonian armies and their *strategoī*. The primary duty of these troops was to defend the territories of their respective themes (Thrace and Macedonia) and the northern frontiers of the Empire from Bulgarian incursions. In addition to this, however, Theophanes Continuatus claims that there was a law (νόμος) according to which “when the Bulgarians were at peace” these armies could be used in the East (Theoph. Cont. 181). There are also reports on the activities of Thracian and Macedonian armies in South Italy.

Concerning the military competences of the *domestikos ton Scholon*, the data given by the sources reveal the following: As a rule, he is mentioned as a commander of “*tagmata* and *themata*”, primarily responsible for the land forces. If the army and the navy were to act together, *droungarios tou ploimou* was always mentioned along with the *domestikos* (so e.g. during the war with Symeon). The *domestikos ton Scholon* could follow the Emperor on the battlefield or share the command with him in one way or another, in which case the chain of command was changed, with the Emperor assuming the role of the supreme commander. This never occurred with the supreme commanders invested with extraordinary prerogatives, such as *strategos-autokrator*.

The centralization of the supreme command was certainly provoked by the need to strengthen the positions of Byzantium in the war against the Arabs. Great losses the Empire suffered under Michael II the Amorian as well as the pressure on the eastern frontier made the reorganization of the supreme command imperative, the transfer of the supreme command to the *domestikos ton Scholon* being a solution which rendered the management of military campaigns more efficient. Since the time of the Amorians, the *domestikos ton Scholon* was involved in battles which were of vital interest for Byzantium at the given moment. Under Theophilos, Michael III and Basil I, his major task was the defense of the borders in Asia Minor, the priorities changing only at the time of Leo VI, when the Byzantine-Bulgarian war, led on the territories of Thrace and Macedonia, came to the fore. After the era of wars against Symeon, Byzantium once again turned to the East, where the struggle for the defense of Asia Minor and for the spreading of Byzantine power across its limits marked not only the second half of the 10th century, but also the reign of Basil II. Great military achievements of Byzantium during this period are for a greater part due to the office of the *domestikos ton Scholon*. It should not go unmentioned that Southern Italy and Sicily did not belong to the competences of the *domestikos*, the campaigns in this part of the Empire being led by the *strategoī* of the themes or by extraordinary officers (*monostrategos*, later also *strategos-autokrator*). After the reform of the provincial organization, the defense of the regions in South Italy was in the hands of the *katepano* of Italy.

The reform of the institution of supreme command had as its consequence the gradual curtailing of the power of the *domestikos ton Scholon*, so that at the end he acted only as a commander of individual campaigns, within limited territories and with limited goals. At the end of the 10th century the office of *domestikos ton Scholon* was separated from *tagma ton Scholon*; in the course of the reign of Constantine VIII the position was opened for eunuchs. The sources of the 11th century refer to this office only as *domestikos* of the East and *domestikos* of the West. The seniority of the East is visible from the fact that until the age of the Komnenoi the *domestikos* of the East was also referred to as *grand (megas) domestikos*.